

84(2-411.2)

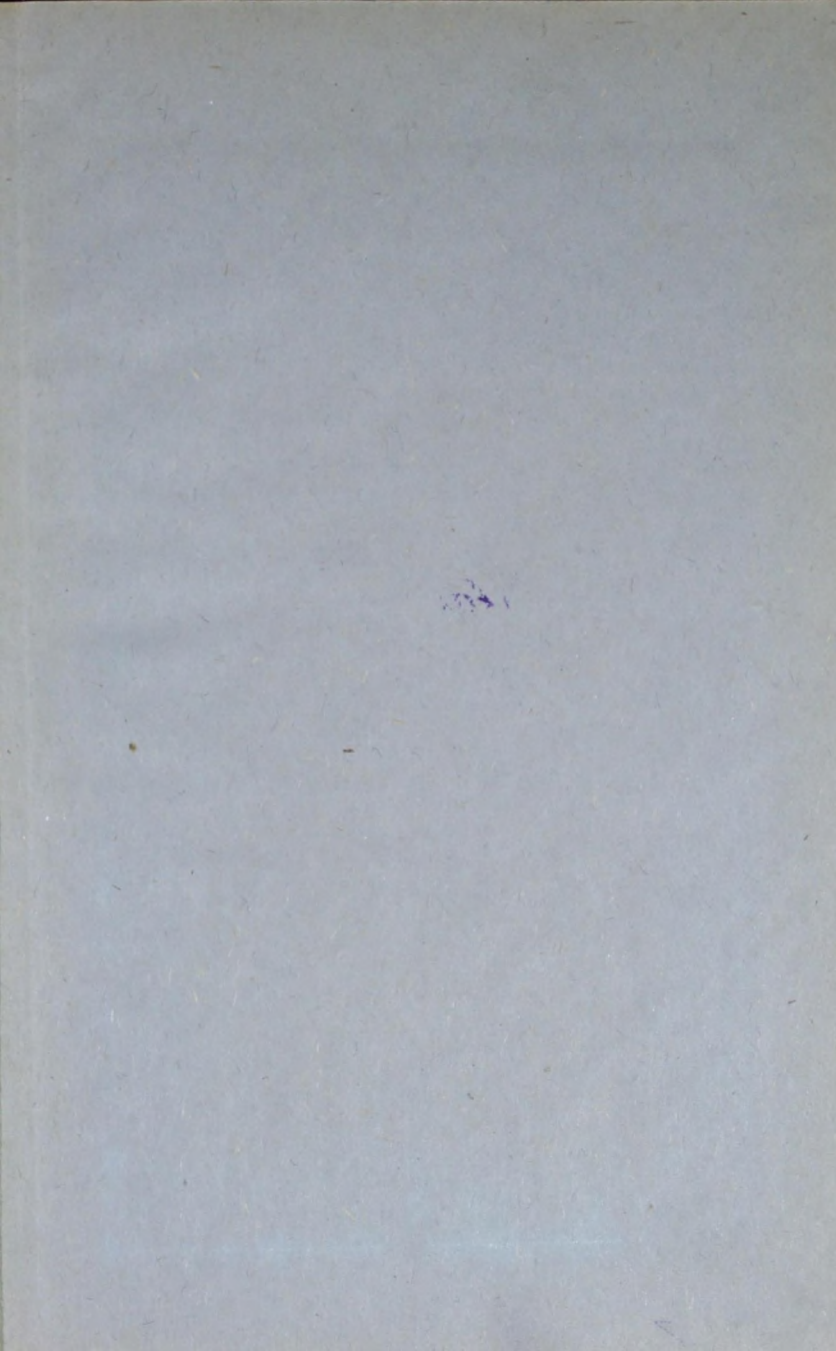
Б744.

В. БОГОМОЛОВ

ИВАН

P2
Б-744,

В. БОГОМОЛОВ

И В А Н

куучын

Горно-Алтайская
БИБЛИОТЕКА.

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ · 1968

7 600591 с/с
0
✓

Ада-Төрөл учун Улу жуунун геройы,
он эки жашту кайучы уулчак керегинде
куучын

7—6—2
109—68

2002.11.02

1

Ол түн мен тагары жуукта жуучыл каруулды шинжүлөп көрүп келерге санангам, онын учун мени төрт ноль-нольдо ойгоссын деп жакарып, тогус час киреде уйуктаарга жаттым.

Мени оноң эрте ойгозып ийгендер: суркурууш циферблаттагы стрелкалар беш минут жогынан час болгонын көргүскөн.

— Нөкөр старший лейтенант... нөкөр старший лейтенант... уксаарда... — деп, мени ийинимнен кемизи де тын серпий тартты. Столдын үстүндө мөлтүлдөп күйгөн трофейный жарыткыштын одына мен ефрейтор Васильевти танып ийдим, ол жуучыл каруулдагы взводтоң болгон. — Мында бирүзин тудуп алганыс... Младший лейтенант оны слерге жетирзин деген...

— Лампаны күүдүрөөр! — деп кизирт эделе, ичимде арбанып ийдим: мен жогынан да аайына чыккылагадый эди ле.

Васильев оозын кабыра соккон гильзадагы жарыткышты күүдүреле, мен жаар баштанып, керектин аайын айдып берди:

— Жараттын жуугында сууда энмектеп жүрген. Нени эдип турун дезеес — айтпас, штабка жетирзин деп некеп турар. Неме суразан — каруун бербес: жагыс ла командир кижиле куучындажарым деер. Чине-чагы чыгып калган болгодый, та араланып турган кижиле. Младший лейтенант оны слерге...

Мен өрө туруп, будымды жуурканнын алдынан чыгарала, көзимди жыжып, жагыртыкка отуруп алдым. Васильев, жедеен уул, менин алдымда турган, онын үлүш плащ-палатказынан суу тамчылап турды.

Гильзадагы жарыткыш чоктоно күйүп, телкем жер тураны жарыдып ийерде, мен сырагай эжиктин жанында бастыра бойы соокко көгөрөлө, калтырап турган он бир жашту кире сыркак уулчагашты көрүп ийдим; ол эдине жапшынып калган үлүш чамчалуу ла штанду болгон; кызыл жылаңаш кичинек буттары кажыгына жетире балкашка уймалып калган; уулчакты көрөрүмдө, эдиме соок жайылды.

— Барып печкенин жанына туруп ал! — деп, мен ого айттым. — Сен не кижиле?

Мени жаан, ортозы саң башка ыраак көстөриле сергелен аяктап, ол жууктай басып келди. Онын жүзи жаябак, эдине өткөн кирден барынкый-боро болгон. Жарты жок өңдү үлүш чачы семтейип калган. Онын көрүжинен, бек кымынып алган эриндү кыйналып калган чырайынан, менин бодогонымла болзо, уулчак та ненин де учун ичинде серенип, биске бүтпей, өскөлөп турганы билдирген.

— Сен не кижиле? — деп такып сурадым.

— Ол чыксын мынан — деп, Васильев жаар көзиле көргүзүп, тиштерин тарсылдады, уулчак өчөмик үниле айтты.

— Одыннан үзеери салала, өрө үстүндө сакыгар! — деп Васильевке жакардым.

Улу тынала, жылу жер туранын ичинде отураарын удадарга, ефрейтор турундарды мендебей жылдырып,

— Сен не кижги? — деп такып сурядым.

тала печкенин ичине толтыра кыска жарчаалар сала-ла, анайып ок мендебей чыгып жүре берди. Мен со-погымды кийип алала, уулчак жаар көрдим.

— Же не унчукпай турун? Кайдан келген сен?

— Мен Бондарев — деп, ол араай үнденип, онын өбөкөзи меге нени-нени айдып эмезе бастыра керектин де аайын жартап берер аргалу деп иженген бол-годый. — Мени мында деп тутканча ла штабка, бе-жен биринчиге, јетиреер.

— Көрзөн оны! — мен болгобой күлүмзиренип калдым. — Же, онон ары не?

— Онон арызы слердин керегееер эмес. Олор бой-лоры аайына чыгар.

— «Олор» дегенин кемдер? Кандый штабка јети-ретен, бежен биринчизи кем андый?

— Армиянын штабына.

— А бежен биринчизи кем?

Ол унчукпай турды.

— Сеге кандый армиянын штабы керек?

— Төртөн тогус беш жүс бежен вэ-ченин полевой почтазы...

Ол бистин армиябыстын штабынын полевой поч-тазынын номерин јастырбай адап берди. Күлүмзи-ренбей барала, мен оны кайкаганду ајыктап, бастыра керекти ондоп аларга күјүренип отурдым.

Јалмажына јетире түшкен чамказы ла тапчы кыс-ка штаны кеден болгон, элентизи једип калган; мен бодозом, онын бу кийими деремнеде көктөлгөн, ке-дени де айыл ичиндеги эп-аргала согулган ошкош; је онын эрмектенген тили чын-чике болгон, көп јаны-нан москвичтер ле белорустар канайып сөстөрдү ай-датан эди, ол анайып ок танылу аалап турган; эрмек-тилинен көрзө, ол городтын кижизи болгодый.

Бажын сүскейтип алып, ол сергелен ле соок кыл-час эдип көрүп салып, менин алдымда турган, араай мыжылдап, бастыра бойы калтырап турды.

— Бастыра кийиминди чечеле, эдингди изиде јы-жып ал. Қапшай! — деп јакарып, мен ого тын да ару эмес адырман коларткышты сундым.

Ол чамчазын суурып ийерде, кабыргалары кырлайып, карара кирленип калган арык эди-сөөги көрүнө берди. Уулчак коларткыш жаар кемзингендү көрүп салды.

— Ал, ал! Ол түней ле кирлү.

Уулчак коларткышла көксин, сыртын, колдорын жыжа берди.

— Штаныңды база ушты! — деп жакардым. — Сене, уялып туруң ба?

Ол анайып ок унчукпай ычкырындагы көөп калган күрмекти арай-керейден чечеле, штанын суурып ийди. Бу сөөк-тайагы тынгыгалак, чичке көгүстү, чип-чичкечек кол-бутту, бүдүжинен көрзө, он—он бир ле жашту бала болгон, же тосток мандайында чырыштарлу, түлтүк, баланын көрүжиндий эмес төп көрүштү чырайын көргөндө, оны он үч те жашту дегедий болгон. Штан-чамчазын кучактай тудала, ол эжик жаар толукка чачып ийди.

— А кийиминди кем кургадатан — туура кижибе? — деп, мен сонуркап сурадым.

— Меге бастыразын экелгилеп берер.

— А-а андый ба! — деп бүтпей айттым. — А сенин кийим-өдүгин кайда?

Ол унчукпады. Мен онын документтерин сурап угарга турала, же андый кичинек балада олор кайдаг келетенин ол ло тарыйын ондойло, сурабай токтоп калдым.

Мен жангыртыктын алдынан медсанбатта жаткан ординарецтин¹ эски ватнигин² чыгарып келдим. Уулчак печкенин жанында сыртыла мен жаар бурылып алган турды — кырлайып калган сүүри жарындарынын ортозында он беш акчанын монетазы кире жаан кара менг. Оноң эмеш бийиктей, он жардынын үстүги жанында, кан-кызыл сорбу көрүнгөн, мен бодозом, ол октын шырказы болгодый.

— Бу сенин мында не?

¹ Ординарец — командирдин айбызын бүдүрүп жүрөр черүчи.

² Ватник — ватала кыптап сырыган куртка.

Ол ийини ажыра мен јаар кылчас эделе, је нени де айтпады.

— Мен сенен сурап турум: бу сенин сыртында не? — деп јаанада үнденип сурап, мен ого ватникти сундым.

— Онызы слердин керегеер эмес. Айла кыйгыр-баар мында! — деп, кискенин көзиндий ногон-јажыл көзиле кийик ан чылап кылчас эдип, ол каруун соок кептү јандырды, је ватникти алып алды. — Слердин керегеер. — мени мында деп јетирери. Артқаңында слердин керегеер јок.

— Сен мени үретпе! — там ла кыртыштанып, мен ого кизирт эттим. — Кайда болгонынды, канайып тудунатанын сен ондобой јадын. Сенин өбөкөн меге нени де јартабай јат. Сен кем, кайдан келген, ненин учун суунын јанында болгон — бу мыны ончозын меге јартабаанчан, мен кыгыс та этпезим.

— Слер каруузына турараар! — деп, ол кекенип айтты.

— Сен мени коркытпа, — сенин јажын јеткелек! Менле унчугушпай отурып болбозын! Јартын айт: кайдан келдин сен?

Ол будынын кажыгына арай ла јетпей турган ватникке оронуп, туура баштанып алала, унчукпай турды.

— Сен мында бир, үч, беш конок отураарың, је сен кем болгонынды, кайдан келгениңди айтпаанчан, мен сен керегинде кайдаар да јетирбезим! — деп, мен кезем айттым.

Мен јаар соок, кыйгас көрүп салала, ол туура бурылып алып, унчукпай турды.

— Сен унчугарын ба, јок по?

— Мени мында деп, слер тутканча ла штабка бежен биринчиге јетирер учурлу — деп, ол јана түшпей такып айтты.

— Мен сеге кандый да молју бербегем — деп кыртыштанып айттым. — Сен кем болгонынды, кайдан келгениңди јартап бербееңчен, мен нени де этпезим. Оны ундыба!.. Ол бежен биринчи дегенин кем?

Бажын сүскейтип алып, аярынып, уулчак унчукпай турды.

— Сен кайдан келдин?.. — деп, арайдаг ла тудунып, мен сурадым. — Мени сен керегинде жетирзин деп күүнзеп турган болзон, айт!

Узак унчукпай турала, ол тижин тиштенип айтты:

— Ол жараттан.

— Ол жараттан ба? — Мен бүтпедим. — А бейин канайып жеткен? Ол жараттан келгенинди неле керелеп болорунг?

— Мен керелебезим. База нени де айтпазым. Слердин мени шылайтан учураар жок — слер каруузына турараар! Телефонло до нени де айтпагар. Менин ол жараттан келгенимди жагыс ла бежен биринчи билер. Бондарев менде деп, слер ого тутканча ла жетирер учурлу. Ол ло! Менин кийинимнен келгилеер! — деп, ол бек бүдүмжилү кыйгырды.

— Сенин кийининген улус келгилейтенде, сен не кижиге болгонунгды, айса, жартап бередиң эмеш пе?

Ол унчукпады.

Бир кезек ойдин туркунына мен оны аяктап, шүүнип отурдым. Онын өбөкөзи меге чек нени де жартабаган, же, айса болзо, оны армиянын штабында билгилеген — жуу ойинде мен нени де кайкабаска үрене бергем.

Ол үп-сап түшкен, арып-чылап калган бүдүштү болгон, же менле жалтаныш жогынан эрмектешкен: ол сурабаган, ол торт ло некеп турган. Түлтүк, баланын көрүжиндий эмес топ көрүштү ле сергелен бойы, ол туш кижини алаг кайкадатан; мен ол жараттан деп турганы меге көк төгүн немедий билдирген.

Уулчак керегинде көндүрө армиянын штабына жетирерге мен сананбагам, онызы жарт, же полкко жетирер учурлу болгом. Олор оны бойына алгылайла, аайы-теейине бойлоры чыккылаар, а мен дезе база бир эки час уйуктап алала, барып каруулды шинжүлөп көрөрүм деп санандым.

Телефоннын тутказын толгоп-толгоп ийеле, трубказын алып, полктын штабын берзин деп сурадым.

— Учинчи угуп туру — деерде, мен штабтын начальнигинин капитан Масловтын үнин угуп ийдим.

— Нөкөр капитан, сегизинчи јетирип туру! Менде мында Бондарев. Бон-да-рев! Мен керегинде «Волгага» јетиреер деп некеп туру...

— Бондарев?.. — Маслов кайкаган бойынча такып сурады. — Кандый Бондарев? Оперативный бөлүктин майоры ба, шинжүлөөчи бе? Ол сеге кайдан тўже конды? — деп, менин сескенимле, түймөп чыккан Маслов мени сурактарыла туйуктай берди.

— Жо-ок, кайдан анда шинжүлөөчи болзын! Ол не кижги, мен бойым билбезим: айтпай јат. Ол менде отурганы керегинде «Волгага» бежен биринчиге јетирзин деп некеп туру.

— А бежен биринчи дегени кем?

— Мен бодогом, слер билереер деп.

— Бисте «Волганын» позывнойлары¹ јок. Јангыс ла дивизиянын. А јамызы аайынча ол кем, Бондарев чи, кандый званиелү?

— Ондо звание јок — болгобой күлүмзиренип айттым. — Ол уулчак... билереер бе, бир он эки јашту уулчак...

— Сен не, кокурлап турун ба? Сен кемди шоодып соодонодын?! — деп, Маслов трубка дөөн алгыра берди. — Цирк баштаарга ба?! Мен сеге уулчакты көргүзерим! Мен майорго угузарым! Сен не, ичинип алган ба айса элер немен јок по? Мен сеге...

— Нөкөр капитан! — деп, керек анайып ууланганына алаатыган бойынча кыйгырдым. — Нөкөр капитан, акту сөзим берип турум, ол уулчак! Мен санангам, слер ол керегинде билереер деп...

— Билбезим, билер де күүним јок! — деп, Маслов кыјырантып кыйгырып турды. — Сен меге болор-болбос немелерле чаптык этпе! Мен сеге уулчагаш эмезим! Иш-тоштон кулагым тижип јат, а сен дезе...

— Је мен санангам...

— А сен сананба!

---

¹ Позывнойлор — радиостанцияны таныттыратан сигналдар.

— Уктым!.. Нөкөр капитан, је оны, уулчакты, канайдатан?

— Канайдатан?.. А ол сеге канайып учураган?

— Суунын јарадында каруулга туттурган.

— А јаратка ол канайып учураган?

— Менинг билгенимле болзо... — Мен кезек өйгө туктурыла бердим. — Ол келтейинен деп айдат.

— «Айдат»! — Маслов өткөнди. — Кебис-самолетло бо? Ол сеге качан да болбогон неме айдып јат, а сен дезе кулагынды талбайтып алган. Онын јанына часовой тургузып сал! — деп, ол јакарды. — Аайына бойын чыгып болбой турган болзон, Зотовко табыштырып бер. Онызы олардын кереги—бойы урушсын...

— Слер ого айдыгар: кыйгырганча, эмди ле бежен биринчиге тил јетирбезе, ол каруузына турар!..— деп, кенетийин уулчак кезем, тынг айтты.

Је Маслов телефоннын трубказын салып койтыр. Уулчакка, онон тынг Масловко кыртыштанып, мен бойымнын туткан трубкамды аппарат јаар база чачып ийгем.

Керек неде дезе, мен батальоннын командири болуп јүк ле удурум өйгө иштегем, онын учун менинг «удурум» командир болуп турганымды ончолоры билгилеген. Ол үстүне мен јүк ле јирме бир јашту болгом, онон улам мени өскө комбаттардан башка көргилеген. Полктын командири ле онын заместительдери мынызын неле де билдиртпеске кичеенгилеген болзо, Маслов — менинг полковой јаандарымнын эн ле јиит дегени — мени уулчакка бодоп турганын јажырбай, мен јуунын баштапкы айларынан ала јуулажып, шыркаларлу, кайралдарлу да болгон болзом, мени тообойтон.

Баштапкы эмезе үчинчи батальоннын командириле андый күркет үнле Маслов куучындашпас эмей. А менле... Јетире укпай, аай-теейине чыкпай, алгыра берген. Мен Масловтын јастыра эткенине бүдүп тургам. Андый да болзо, уулчакка маказырап айттым:

— Сен керегинде јетирзин деп сураган — мен је-

тирдим! Сени јер турага отургузала, каруул тургузуп салзын дешкен. Санаанга јединдинг бе?

— Мен слерге айткам — армиянын штабына бежен биринчиге јетиреер деп, а слер кайдаар соктоор?

— Сен «айткаң»!.. Армиянын штабына менин көндүрө баштанар аргам јок.

— Мен бойым согуп көрөйин. — Колын кенете ватниктинг алдынан чыгарып, ол телефоннынг трубказын ала койды.

— Токто!.. Сен кемге телефон соготон? Армиянын штабында кемди билеринг?

Ол эмеш унчукпай турды, је трубканы колынан божотподы, онон күүн-күч јок айтты:

— Подполковник Грязновты.

Подполковник Грязнов армиянын кайучыл бөлүгининг начальниги болгон; мен оны жаңыс ла улустан укканым аайынча билген эмезим, је бойын да көрүп жүргем.

— Сен оны кайдан билеринг?

Тым.

— Армиянын штабында сен база кемди билеринг?

База ла тым, кылас эдип көрүп салала, тиштеди өткүрө айтты:

— Капитан Холинди.

Холинди — армиянын штабынын кайучыл бөлүгининг офицерин — мен база билип жүргем.

— Сен олорды кайдан билеринг?

— Мени мында деп тутканча ла Грязновко јетиреер, онон башка мен бойым телефон согорым! — каруун јандырбай, уулчак некеди.

Трубканы онон айрып алала, мен база јарым минут кире шүүнип турдым; онон тидинеле, телефоннынг трубказын толгоп ийеримде, мени катап ла Масловло колбогондор.

— Сегизинчи амыр бербей туру. Нөкөр капитан, уксаар да мени — деп, мен өкпөөрбөскө албаданып, турумкай айттым. — Мен база ла Бондарев керегинде. Ол подполковник Грязновты ла капитан Холинди билетен болтыр.

— Ол оморды кайдан билетен? — деп, Маслов арыган үниле сурады.

— Ол айтпай јат. Уулчак керегинде подполковник Грязновко јетирер керек деп бодоп турум.

— Керек деп бодоп турган болзон, јетир, — Маслов канайып та керексибей айтты. — Сен тегин де јаандарга кандый ла бор-кар суракту баштанарга ја-раар деп бодоп јадын. Мен бойым командованиени шакпыраткадый, ол үстүне түнде шакпыраткадый шылтакты көрбөй турум. Бойын тоогон кижии анайып этпес!

— Айдарда мен телефон согуп ийейин бе?

— Мен сеге нени де эдерге јөп бербей јадым, сен мени керекке кийдирбе... Је телефон согор болзон, Дунаевке сок. Мен оныла бу јангы ла куучындашкам, ол ойгу.

Мен майор Дунаевле, дивизиянын кайучыл бөлүгинин начальнигиле, колбожоло, менде Бондарев отуры, ол бойы керегинде тутканча ла подполковник Грязновко јетирзин деп некеп јат деп айттым...

— Јарт — деп, Дунаев менин эрмегимди үзе сокты. — Сагыгар. Мен јетирип ийейин.

Бир эки минуттын бажында телефон кезем, некегендү күүлей берди.

— Сегизинчи бе?.. «Волгала» куучындажаар — деп, телефонист айтты.

— Гальцев пе?.. Јакшы ба, Гальцев! — Мен подполковник Грязновтын јоон, чала киркиреек үнин танып ийдим; мен оны канайып таныбайтам: Грязнов јайга јетире бистинг дивизиянын кайучыл бөлүгинин начальниги болгон, мен дезе ол өйдө связьтын офицери болгом, оныла јаантайын јолугыжып тура-там. — Бондарев сенде бе?

— Мында, нөкөр подполковник!

— Эрден эр! — Бу мак кемге айдылганын бачым ондобой калдым: та меге, та уулчакка. — Јаптап ук! Оны кем де көрбөзин, ого јууктабазын деп, јер тура-нан ончолорын чыгара сүр. Кандый да сурактар, ол керегинде кандый да куучын-эрмектер болбозын! Он-

додын ба?.. Менен ого эзен айт. Холин оны экелерге браадыры; бир үч частын бажында сенде болор деп бодоп турум. А эм тургуза не ле немеле јеткилде! Оныла јымжак бол, ундыба: ол кедер кылыкту уул. Ого элден озо чаазын ла чернила эмезе карандаш бер. Онын бичигенин пакетке сугала, тутканча ла ижемјилү кижиле полктын штабына аткар. Мен јакарып койорым, олор чүрче ле меге экелгилеп берер. Оны не ле немеле јеткилдееринг, куучын-эрмегинге чаптык этпе. Јунунып алзын деп, изү суу бер, азырап сал, онын соңында уйуктазын. Ол бистинг уул. Он-додын ба?

Көп неме јарт эмес те болгон болзо:

— Эйе! — деп каруун бердим.

*

— Ажанар күүнинг бар ба? — деп, мен элден озо сурадым.

— Онызын кийининде — деп, бажын көдүрбей, уулчак үнденди.

Айдарда мен онын алдына столдын үстүне чаазын, конверттер ле ручка салып, чернила тургузала, онын кийининде јер турадан чыгып, Васильевке туратан постына барзын деп јакарала, кайра бурылып, эжикти күрчектеп алдым.

Уулчак тактанын кырында сыртыла кызара изип келген печкеге бурылып алган отурды; байа толукка чачкан үлүш штаны буттарынын јанында јатты. Булавкала кадап салган карманынан ол кирлү колплат чыгарып келди; оны јайа тудала, столдын үстүне буудайдын ла арыштын чарактарын, күнкузук, карагайдын ла чибининг ийне бүрин төгүп, олорды башка чокчомдорго салып койды. Онын кийининде кажы ла чокчомдо канча болгонын сырагай төп чырайлу такып тоолойло, чаазынга бичип алды.

Столго јууктада базып келеримде, ол лист чаазынды түрген антара салала, мен јаар соок кылчас этти.

— Мен көрбөзим, көрбөзим — деп оны бүдүндирерге мендедим.

Батальонның штабына телефон согуп, мен тутканча ла эки көнөк суу изитсин, оны јаан казанла жаба јер турага экелзин деп јакардым. Менин јакаруумды телефонның трубказына такып айдып турган сержанттын үнинен оның кайкаганын сезип ийдим. Мен ого јунуарга турум деп айткам, өй дезе бүдүн жарым час түн болгон, айдарда ол, Маслов чылап ок, мени ичинип алган эмезе эдер немези јок деп бодогон болгодый. Мен анайда ок полктын штабына связной эдип ийерге Царивныйды — бежинчи ротадагы капшуун-чыйрак јуучылды шыйдып салзын деп јакарып койдым.

Телефон ажыра куучындажып, мен бир келтейимле стол јаар бурылып алып, көстин кырыла көрүп турзам, уулчак лист чаазынды карчый-терчий чийүлейле, сол кырындагы графага үстүнен төмөн баланын бичижиле «...2... 4,5...» деп јаанада бичиди. Ол тоолордын учурын, уулчак оноң ары нени бичигенин мен билбегем, кийининде де билип албадым.

Чаазынды пероло чыкырада тырмап, мыжылдап, колыла листти бөктөп, ол узак, бир час кире, бичиген; оның сабарлары кыскарта кемирип салган тырмактарлу, сыйрык-сорбуларлу болгон; мойыны ла кулагы удааннан бери јунулбаган. Өйдөң өйгө бичибей токтой түжүп, ол эриндерин кыјырантып тиштеп, сананып эмезе эске алынып, мыжылдап турала, катап ла бичиген. Изү ле соок суу туку качан белен болгон — јер туранын ичине кемди де божотпой, көнөктөрдү, казанды мен бойым алкиргем, — а ол дезе чыкырада бичип ле отурды; кер-мар учуралга суулу көнөкти печкенин үстүне тургузып салдым.

Бичип божойло, ол чоокырада бичилген листтерди каборто бүктеп, конвертке сугала, чилекейлеп, лаптап јапшырып койды. Оның кийининде јаан конверт алала, оның ичине баштапкызын сугуп, анайда ок лаптап јапшырып койды.

Пакетти мен связнойго алып чыктым — ол јер туранын јуугында сакып турган.

— Тутканча ла полктын штабына јетиреер — деп јакардым. — Тревогала! Жакару бүткени керегинде Краевке айдаараар.

Онын кийининде мен бурылып келип, көнөктөрдиг бирүзиндеги сууга соогынан кожуп, онын изүзин киреледип салдым. Ватникти суура соголо, уулчак казан ичине кирип алып, јунуна берди.

Мен бойымды онын алдында бурулу деп сезинип турдым. Инструкцияларга келиштире тудунып, сурактарыма каруун јандырбаганы ол ине, а мен дезе меге билерге јарабас немени шылуулап угуп аларга умзанып, ого кизирегем, кекенгем. Қайучыларда бойларынын, керек дезе штабтын старший де офицерлерине айтпас јажыттары бар ине.

Эмди мен онын кийининен, бала алып јүретен үй кижичилеп, көрөргө белен болгом; керек дезе оны бойым јунар күүним келди, је барынбадым: ол мен јаар көрбөй, мени ајарбай турган чылап, јер турада, бойынан өскө, бир де кижичок болгондый тудунган.

— Қайда, сыртыңды јыжып берейин — деп, көрүп чыдажып болбой, тидинип-тидинбей айттым.

— Мен бойым! — деп кезе сокты.

Қолымда ару коларткыш ла ол кийип алатан ак ич чамча тудунып, мен эрик јокто печкенин јанында туруп, алгыйда карын тийбеген ужинимди — эттү тараан кашазын булгап турдым.

Јунунып алала, ол сары чачту, ак чырайлу уул боло берди; жаңыс ла јүзи ле колынын карызы салкынга эмезе тотко јидиргенинен улам эмеш барыңкый болгон. Кулактары онын кичинек, кыскылтым өңдү, бешпек, је түңгей эмес, онызын мен ајарып ийгем: он кулагы јапшык, сол кулагы дезе талбайып калган. Онын јалбак јүзинде анчадала јаан, јажылтырым, ортозы кайкамчылу ыраак көстөри аңыланган; меге, байла, андый көстү кижини көрөргө качанда келишпеген болор.

Ол кургада арчынала, печкенин јанында јылыткан чамчаны колымнан алып, оны кийип, јенин чебер

түрүп алала, столдын жанына келип отурды. Серенгени, күжүркегени эмди онын чырайынан билдирбеген; ол арыган-чылаган көрүп отурды, же байагызындый ок кату, унчукпас болгон.

Мен оны курсак-тамакка чурап барар деп бодогом, же ол калбакла тоолу ла катап сузуп, курсак жиір күүни жок болгондуй чайнанала, алгыйды кедери тургузып салды; онын кийининде менин кожолта паегымнын печенъезиле сүрекей тату чай — сахарды мен кысканбагам — ичип алала, өрө туруп:

— Быйан болзын — деп араай айтты.

Мен ол аразында кип-кирлү, жүк ле үстүнен самынга эмеш бороргон суулу казанды алып чыгала, жагыртыктагы жастыкты тастайта согуп салдым. Уулчак менин уйуктайтан жериме чыгып, алаканын жаагынын алдына жастана салала, стене жаар баштанып жадып алды. Бастыра менин кичеемелимди ол андый ла болор учурлу деп көргөн; уулчак «ол жанынан» баштапкы катап бурылып турган эмес деп, онын келгени керегинде армиянын штабында уккулаза ла, «не ле немеле жеткилдезин» деген жакару тутканча ла берилерин ол билер деп, мен ондоп алдым... Оны эки жуурканла катый-тетей жабала, бир тушта энем меге канайып эдип туратан эди, мен анайып ок жууркандарды ончо келтейинен кичеемелдү кымып койдым...

2

Табыш чыгарбаска кичеенип, мен шыйдына бердим — каскамды кийип, шинелимнин үстүнен плащ-палаткала бүркенип, автомадымды алып алала, часовойго мен жогынан жер турага бир де кижини божотпозын деп жакарып, араай чыгып бардым.

Жутту тун болгон. Чындап, жагмыр жаабай барган, же тундук салкын үзүктөй согуп турган, карануй да, соок то болгон.

Менин жер турам жыраалар ла чаал агаштардын ортозында, бисти немецтерден бөлиген Днепр суудан

јети јүс метр киреде, болгон. Одожыстагы, бийиксү, јарат бийлеп турган деп айткадый, онон улам бистин ичкери туратан јерис јараттан ырада, јарамыкту рубежке көчүрилген; суунун јакына јууктай дезе каруулдын бөлүктери тургузылатан.

Јолды көп сабазында өштү турган јаратта ракеталардын јалбыш отторы аайынча билип, мен карануйда чаал агаштардын ортозыла брааткам — ракеталар немецтердин коруланган јеринин бастыра сынынча

анда-мында учуп чыгып турган. Түндеги тымыкты улам ла пулеметтордын үзүктелте аткан табыжы бускан: бистин полктын командиринин айдатаны аайынча, «профилактика эдип» — немецтер кажы ла түн сайын кыйалта јогынан бистин јаратты ла суунун бойын бир канча минуттын туркунына аткылайтан.

Днепр сууга чыгып келеле, эн јуук пост турган траншея јаар ууланып, каруулдагы взводтын командирин меге алдырзын деп јакардым. Тынастаганча ол једип келерде, мен оныла кожо јаратты сындай базып ийдим. Ол тургуза ла уулчак керегинде сурап укты, мени, байла, туттурган уулчак келтейинен келген деп бодогон ошкош. Каруун јандырбай, мен оло тарыйын өскө неме керегинде куучын-эрмек баштадым, је бойым болгобой улам ла уулчак керегинде сананып турдым.

Мен карануйга бүркеткен Днепрдин жарым километр кире жалбагын ширтеп, кичинек Бондарев ол жараткан келгенине та ненин де учун бүтпей турдым. Оны кечирген улус кемдер болгон, олар кайда? Кеме кайда? Каруулдын постторы кемени канайып көрбөй калды эмеш? Эмезе уулчакты сууга жараткан таптуу ыраак жерде божоткылаган болор бо? Айла соок күски сууга андый сыркак уулчакты божодорго канайып тидингилеген болотон?..

Бистин дивизиябыс Днепрди форсировать¹ эдерге белетенген. Мен алган наставлениеде² — оны мен ундыбас эдип үренгем деп айдарга жараар, — ол жакы жаан, су-кадык эр улуска учурлалган наставлениеде мынайда айдылган: «...суунун температурасы +15 градустан жабыс болзо, эжинип кечери керек дезе жакшы да эжинеечиге сүрекей күч, жалбак сууларды дезе кечер арга жок». Онызы +15 градустан жабыс болзо, а суунун температурасы +5 градус кире болзо, канайдар?

Жок, кеме жаратка жууктада жүзүп келген болор, же айдарда оны канайып көргилебей калган? Уулчакты түжүрелсе, ол ненин учун араай, бойын билдиртпей, жүрө берген? Мен нени де ондобой турдым.

Ол ортозына каруул омок-сергек болгон. Жаңыс ла сырангай суунун жанындагы бир ячейка-окопто бис үргүлөп турган жуучылды көрдис. Окоптын бир келтейине жөлөнүп алып, ол бут бажына «үкүстеген», касказы көзине жантайга түжүп калган. Бис көрүнүп келеристе, ол автомадын ала койоло, бисти арай ла адып салбады. Онын бойын ла отделениенин командири жарым үнле арбап койоло, мен оны тургуза ла солып, кезетсин деп жакардым.

Постторды эбирип келеле, бис он флангтагы окопто бруствердин³ алдында ойдыкка отуруп алала, жуу-

¹ Форсировать — сууны эмезе капчалды жуулажып кечер.

² Наставление — башкарынатан ээжилердин жуунтызы, инструкция.

³ Бруствер — окоптын жанына жуучылдарды өштүнүн адыжынан корырга чогуруп койгон тобрак, күренти.

чылдарла кожо танкы тарттыс. Пулемет тургузар
площадкалу бу јаан окопто төрт јуучыл болгон.

— Нөкөр старший лейтенант, анда канайткыла-
ды, одороктын аайына чыккылады ба? — деп, бирүзи
тунгак үниле менен сурады; ол пулеметтын јанында
бут бажына дежурить эдип, танкы тартпаган.

— А не болды? — деп тындаланып сурадым.

— Анайда ла. Кижн сананза, онызы тегиннен
эмес. Андый тунде улус јаман деген ийдин де айылы-
нан чыгара сүрбес, а ол дезе суу дөөн ууланбазын
ба. Кандый керектү?.. Ол не, кеме бедреген бе, ол ја-
ратка кечерге турган ба? Неерек?.. Јарты јок ло одо-
рок — оны јакшы шинжүлөп көрөр керек! Айдын-
зын деп, оны тыгыда кыстап келзе кайдар. Онон
бастыра чынын сыга базап аларга.

— Э-э, јарты јогы бар болгодый — деп, экинчизи
тын бүдүнбей јөмөшти. — Эрмек айтпас, көрүжи де
күчүк бөрүнин көрүжиндий дежет. Айла тон-өдүги
не јок?

— Уулчак Новоселки деген јурттан, — мендебей
танкынын ыжын тартынып, мен төгүндеп ийдим (Но-
воселки бистин кийин јаныста бир төрт километрде
турган јаан, јарымдай күйүп калган јурт болгон). —
Немецтер онын энезин айдагылап апарган, токунап
болбой турганы ол... Мында сууга да кирип барарын.

— Онызы андый турбай!..

— Эригип јат, бараксанды оны — деп, менин одо-
жымда сыйа базап отурып алып танкылаган јажы
јаан јуучыл керектин аайын ондогондый айтты; ци-
гарканын (чаазынга орогон танкынын) оды онын
чымырайып келген сагалду кара-күрен јалбак јүзин
јарыдып турды. — Эригеринен коркушту неме јок.
А Юрлов дезе улам ла јаманды сананар, улустап бы-
јар ла немени табарга турар. Анайып јарабас — деп,
пулеметтын јанында турган јуучылга баштанып, ол
јымжак ла төп айтты.

— Мен сергелен кижн — деп, Юрлов јана түшпей
тунгак үниле айтты. — Онызыла сен мени көзиме ка-
даба, кылык-јанымды өскөртип болбозын! Менин бү-

дүңкей ле карузак немелерди көрөр чыдалым жок. Андый бүдүнкей болгоныстан улам граннаг ала Москвага жетире јер канла будылган!.. Болор!.. А сенин карузагыг ла бүдүнкейинг тон өткүре, немецтерге бир эмеш беретен болзон, жүректерине сүрткүлеп алзын!.. Слер, нөкөр старший лейтенант, бу мындый немени айдып берзеер: онын кийим-өдүги кайда? Андый да болзо, сууда ол нени эткен болотон? Мынын ончозы — кайкамчылу ла неме; мен бодозом — серемжилү неме!..

— Көрсөң оны, бойынаг кичү јамылудан сурап тургандый — деп, јаан јуучыл каткырынды. — Сен јогынаг аайына чыккылабас болгон чылап, уулчак сагыжыгнаг айрылбай турганын. Сен ол ордына командование кабак арајан керегинде нени сананып турганын сурап уккан болзон, коркушту соок, јылынатан неме дезе јок. Качан берип баштаар, сурап уксан. А уулчактын керегин бис јогынаг да аайлаар...

...Јуучылдарла база бир эмеш отурала, мен удабас Холин келетенин эске алынып, эзендежеле, јо-лымла кайра базып ийдим. Бойымды үйдештирбей салала, ого эпјоксындым: карануйда аза бергем; кийининде угар болзом, часовойлордын кыйгызына токтој түжүп, мен он јаны јаар ырап, јыраалар ортозыла узак айланып жүрген эмтирим.

Уулчактын уйуктабаганына мен алаң кайкадым.

Буттарын јаңыртыктаң салактадып алып, ол жагыс ла чамчалу отурган. Печкенин оды туку качан өчүп калган, јер тураныг ичинде кемеери соок болгон — кижинин оозынаг јенил буу чыгып турган.

— Келгилегелек пе? — деп, уулчак чике сурады.

— Јок. Сен уйукта, уйукта ла. Келгилезе — ойгозып ийерим.

— А ол једип барды ба?

— Ол дегенин кем? — деп, мен ондобой сурадым.

— Јуучыл чы. Пакеттү.

— Једип барган — дедим, је бойым дезе билип тургам: связнойды аткарып ийеле, мен оны да, пакетти де ундып салгам.

Бир кезек өй уулчак гильзадагы от жаар унчукпай көрүп отурала, кенетийин, меге билдиргениле болзо, шакпыраган аайлу сурады:

— Мен уйуктап жадарымда, слер мында болдоор бо? Мен уйку аразында эрмектенбей жадым ба?

— Жок, укпадым. А не?

— Тегине ле. Азыйда эрмектенбейтем. А эмди — билбей турум. Мен кандый да кыжыранг болуп калгам — деп, ол ачурканып айтты.

Жаан удабай Холин жедип келди. Узун сынду, ба-рынкый чачту, бир жирме жети жашту жараш киж, ол жер турага колында жаан немецкий чемоданду кире конды. Үлүш чемоданын көндүрө ле меге сунуп, ол уулчак жаар тап этти:

— Иван!

Холинди көргөн лө бойынча уулчак кудурып, кү-лүмзиренип ийди. Баштапкы ла катап, чек бала чы-лап сүүнип, күлүмзиренген.

Мынызы жаан најылардын туштажы болгон — бу өйдө мениг мында эдер немем жок болгоны жарт. Олор, жаан улус чылап, кучактажып ийдилер; Холин уулчакты тарый-тарый окшоп ийеле, бир алтам кай-ра базып, онын чичке, арык көксин кабыра тудуп, оны сүүнген көстөриле ажыктап, айдып турды:

— ...Катасоныч сени Диковканын жанында кемел-лү сакып жат, сен дезе мында...

— Диковкада немецтер ума жок көп — жаратка жууктап болбозын — деп, бурулу күлүмзиренип, уул-чак айтты. — Мен Сосновкадан эжинип баргам. Би-лерин бе, суунын талортозында чагым чыга берген, ол үстүне колы-будым курулган — божогоным бу деп санангам...

— Сен не, эжинип кечкенг бе?! — деп, Холин алан кайкап кыйгырды.

— Жарчаадан тудунып. Сен адылба — анайып ке-лишкенде, канайдайын. Кемелер үстүги жанында, он-чозын каруулдап жат. А слердинг кемечегеерди андый карануйда табарга жеңил деп турун ба? Ол ло та-рыйын көргилеп ийер! Билеринг бе, чагым чыгып кал-

ган, јарчаа дезе айланып, колдорымнан жылбырап турбазын ба, ол үстүне будым курулган, је, санандым: өлгөним бу! Суунын агыны коркушту!.. Төмөн агызып апарган, апарган... канайып эжинип чыккам, билбей турум.

Сосновка — ол сууны өрө јаткан јердеги хутор¹, ол өштүнүн јарында туруп јат, — уулчакты суу арай ла үч километр агызып апарбаган эмтир. Јут-јулакайлу тўнде октябрь айдын соок суузында андый уйан, кичинек бойы, ол анда да јок эжинип чыккан, мынызы торт сан башка неме болгон...

Кайра бурылып, Холин меге колын түрген сунала, онон чемоданды алып, јагыртыкка јенил тургузала, сомокторын чатылдадып, мени сурады:

— Барып машинаны бери экелзен, бис једип болбогоныс. Онон часовойго бейин кемди де божотпозын деп јакарала, бойын да кирбе — биске тындаачылар керек јок. Ондодын ба?..

Подполковник Грязновтын бу «ондодын ба» деген сөзи жагыс ла бистин дивизияга эмес, је армиянын штабына да таркаган: «Ондодын ба?» деген сурактузы да, «Ондоп ал!» деген јакарулузы да.

Машинаны бедреп јүрүп ле шоферго јер тура јаар канайып келетенин көргүзип берип, мен бир он минуттын бажында бурылып келзем, уулчак чек өскөлөнип калган эмтир.

¹ Хутор — алдынан башка аалга јерде турган айыл-јурт.

Ол, јарт ла, өнөтийин ого көктөгөн, төжине Ада-Төрөл учун јуунын орденин ле «За отвагу» деген јап-јангы медаль таккан, јаказынын алдына кардый апагаш тилбек бөс шидеп койгон түк гимнастеркалу, барынкый-көк шалмарлу ла эптү-јакшы тере сопокту болгон. Бойынын бүдүжиле ол эмди воспитанниктий көрүнген — озор полкто бир канча кижиле болгон. Је воспитанниктер онон чик јок кадык, бек көрүнгендер. Отургушта јаан кижидий отурып, ол Холинле куучындашкан. Мен кирип келеримде, озор учугушпай барган, мен керек десе мынайып сананып калдым: керечилер јогынан куучындажып аларга, Холин мени машина јаар өнөтийин ийген. Је андый да болзо, кыйгастанганын јажырбай, ол айтты:

— Је бу сен кайда јылыып калдын? База бир кружка экелеле, отурзан.

Јангы газет јайып койгон столдын үстүнде ол экелген аш-курсак болгон: чочконун јуузы, ыштаган колбаса, эки банка консерва, бир канча печенье, кандый да эки чаазын баштыгаш ла чекпен капта фляжка. Јангырткыта сүрекеј јараш торток тере тон ло кулакту офицерский бөрүк јатты.

Холин калашты јукачак тилимдерле кезеле, онын кийининде фляжкадан үч кружкага кабак аракы уруп ийди: меге ле бойына кабортозына јетире, уулчакка десе бир өлү кире.

— Тушташканысла! — деп, кружказын өрө көдүрип, Холин омок, кандый да көөрөмјилү айда салды.

— Менин јаантайын бурылып келерим учун — деп, уулчак терен сананып айтты.

Уулчак јаар кылчас эделе, Холин шүүлте берди:

— Сенин суворовский училищеге барып, офицер болуп аларын учун.

— Јок, онызы кийининде! — деп, уулчак јөпсинбей айтты. — Јуу божоголокто десе — менин јаантайын бурылып келерим учун! — деп, ол јана түшпей такып айтты.

— Је кем јок, блаашпак. Сенин келер јүрүмин учун. Јенү учун!

Кружкаларысты «сүзүштиреле», иче салып ийдис. Кабак аракыга уулчак темикпеген болгон: ичип ийеле, ол јөдүлдей берген, көзине јаш айланып келген, уул көзинин јажын туйка арчый согорго мендеди. Холин чилеп ок, ол бир тилим калаш ала койып, оны узак јытап отурган, онон мендебей чайнап, ажырып ийген.

Холин түрген-түкей бутербродтор эдип, уулчактын алдына салып турды; онызы бирүзин алала, курсак јиир күүни јок болгондой, араай јиген.

— Сен ји, ји ле! — деп, бойы күүнзеп ажанып, Холин айдып турды.

— Көптөн јип болбой бардым — деп, уулчак үшкүрди. — Јип болбой јадым.

Холинге ол «сен» деп баштанып, жаңыс ла ол јаар көргөн, мени дезе чек ајарбай тургандый болгон. Кабак аракынын кийининде Холин ле менин ачабыс туткан — бис оосторысла эрчимдү иштенип турдыс; уулчак дезе эки кичинек бутерброд јип, колдорын, оозын колплатла арчып алала:

— Болды — деди.

Айдарда Холин онын алдына столго јүзүн-јүүр өңдү чаазындарга орогон шоколадный конфеттер уруп берди. Конфет көргөн балдардын чырайлары жарый беретен эди, је бу уулчактыйы сүүнип эрибеди. Ол бир конфетти мендебей, шоколадный конфеттерди күнүн сайын күүнине јеткенче јиген чилеп, керексибей алып, чаазынынан айрып, бир кичинек тиштеп алала, арткан конфеттерди столдын ортозына јылдырып:

— Јигер — деп биске айтты.

— Јок, карындаш, — деп, Холин болбоды. — Арајаннын кийининде келишпес.

— Айдарда атанак — деп, өрө туруп, стол јаар база көрбөй, кенете уулчак айтты. — Подполковник мени сакып јат, незин отуратан мында?.. Атанак! — деп, ол некеди.

— Эмди ле атанарыс — деп, Холин чала маңзаарган аайлу айтты. Онын колында фляжка болгон,

ол, јарт ла, меге ле бойына база урарга турган, је уулчактын өрө туруп чыкканын көрүп ийеле, фляжканы јаткан јерине салып койды. — Эмди ле атанарыс — деп, ол омок-јардак такып айдала, өрө туруп чыкты.

Ол ортозына уулчак бөрүк кемјиген:

— Көрмөсти оны, јаан!

— Мынаг кичинеги јок болгон. Мен бойым талдагам — деп, актанып турган чылап, Холин јартады. — Је биске јангыс ла једип барар керек, нени-нени сананып таппай...

Ол аш-курсак турган столды килегендү ајыктап салды, фляжканы өрө көдүрип, јайкап, мен јаар ачурканганду көрөлө, үшкүрип ийди:

— Канча кире аш-курсак артып јат, а!

— Ого артызып кой! — деп, уулчак јаратпай, јескинген чырайлу айтты. — Сен не, аштап турган ба?

— Је бу сен канайып турун!.. Фляжка — ол табельге бичилген јөөжө ине — деп, Холин кокурлады. — Конфет те ого кереги јок...

— Керик болбо!

— Болбоско келижет... Э-э јайла, бистийи кайда коробогон деер, бистенг кем ыйлабады деер! — Холин катап ла үшкүрип, меге баштанды. — Часовойды јер турадаг кедери эт. Тегин де карап көр. Бисти кем де көрбөзин.

Көөп калган плащ-палатканы бүркенип, мен уулчакка базып келдим. Онын тере тонындагы каптыргаларды кабыштырып, Холин мактанды:

— Машинада өлөң — бүткүл бир буул! Мен јууркандар, јастыктар алып алгам, эмди ле јадып алзаас — сыраңай штабка јетире.

— Је, Ванюша, јакшы болзын! — Уулчакка колым сундым.

— Јакшы болзын эмес, эзен болзын! — деп, кипкичинек чичке алаканын меге сунуп, көзин кылайта көрүп, ол кату сыркынду түзетти.

Кайучыл бөлүктинг өрө көдүрип салган тенттү

(бүркүлү) «Додж» деп машиназы жер турадан бир он алтам киреде турган; мен оны бачым көрүп албагам.

— Родионов, — деп араай часовоиды кычырдым.

— Мен, нөкөр старший лейтенант! — деп, сырангай коштой, менин кийин жанымда, соокко алдырган кыркырууш үн угулды.

— Штабтың жер туразына барыгар. Удабас мен слерди алдырып аларым.

— Уктым! — Жуучыл караңуйда жылыя берди.

Мен жер тураны эбиреде базып келдим — бир де кижии жок болгон. «Доджтың» шоферы кыска тере тонынын үстүнен плащ-палатка кийип алып, рульга жөлөнөлө, та уйуктап, та үргүлөп отурган.

Мен жер турага базып келип, эжикти жоктоп табала, оны эмеш ачып ийдим.

— Же, чыккылагар!

Уулчак ла колында чемоданду Холин машина жаар элес эттилер, брезент шылырады, жарым үнле кыскарта эрмектешкени угулды — Холин водителди ойгозып ийген эмтир, — мотор иштей берерде, «Додж» ичкери көндүкти.

3

Старшина Катасонов — дивизиянын кайучыл ротазынын бир взводынын командири — меге үч күннинг бажында келген. Ол одус жажынан ашкан, бийик эмес сынду, каткак бүдүмдү кижии. Оозы кичинек, үстүги эрди кыска, кип-кичинең үйттү тумчугы жаан эмес, чала жалбак, көзи сур-боро өңдү, омок. Эрү, жобош чырайыла Катасонов кроликке бүдүштеш. Ол кемзинчек, жобош ло көскө илинбес кижии.

Эрмектензе, билдирүлү келтирлеп турар, — байла, онон улам уйалчан, улус ортозында унчукпас. Билбей тура, бу кижин бистин армияда «тилдер»¹ экелеечи эн артык кайучылардын бирүзи деп сананарга да күч. Дивизияда оны «Катасоныч» деп жалакай адагылап жат.

Катасоновты көрөрүмде сагыжыма катап ла кичинек Бондарев кирип келди — бу күндөрдө мен ол керегинде көп катап санангам. Учурал болзо, уулчак керегинде Катасоновтон сурап угайын деп шүүнип алдым: ол билер учурлу. Ол түн Диковканын жанында, «немецтер ума жок көп, жаратка жууктап болбозын» деген жерде, ол, Катасонов, кемелү сагыган ине.

Штабтын жер туразына кирип келеле, ол кыскалым ыскытту чекпен пилотказына алаканын жаба тудуп, жаан табыш жогынап жакшылажалар, жүктөнчик таарын ийининен албай, мен писарьларды арбап турганчам, чыдамалдуу сагып, эжик жанында турды.

Писарьлар ижин түгезип болбой баргылаган, а мен дезе кыйгастанып, кыжырантып калган болгом: бу жагы ла телефонло Масловтын үредип айткан эрикчил сөстөрүн угуп алгам. Ол меге күнүн ле эртен тура телефон согуп, улам ла жагыс немени — учкыйузы жок жетириүлөрдү, сводкаларды, формаларды ла схемаларды өйлү-өйинде, кезикте дезе өйинен озо до ийзин деп некеп турар. Отчеттордын кезигин ол бойы сананып таап жат деп, мен серенип те турадым: бичишти сап башка сүүр кижин.

Оны уккан кижин, бастыра ол чаазындарды полктын штабына мен өйлү-өйинде жетирип турзам, жуу сырагай жуук өйдө жөнүлү божоп калар деп бодогодый. Айдарда, бастыра керек менен камаанду болгон эмтир. Маслов менен отчетко «бойын бар-жок күчин сал» деп некеп жат. Мен кичеенип, күчимди «салып ла турум» деп сананадым, же батальоныста адьютанттар да жок, ченемелдү писарь да жок: бис көп сабазында оройтып каладыс, айла жаантайын нени

¹ Тил — керектү жетириүлөр угуп аларга олжолоп алган кижин.

де булгап саладыс. Мен канча ла катап шүүнип келер болзом, жуулажатаны отчет беретенин кезик аразында артык; батальоннын чын командири качан ийгилегей не деп энчикпей сагып ла турадым — каруузына ол турзын.

Мен писарьларды арбагам, Катасонов десе пилотказын колына тудунып алып, эжик жанында араай сагып турды.

— Сен не, меге бе? — деп, ого баштанып, учуучында мен сурадым, же сурабамам да, јарт болгон: Катасоновтың келетени керегинде Маслов меге озолодо айдып, оны НП¹-ге божотсын, болуш јетирзин деп јакарып салган.

— Слерге — деп, кемзингендү күлүмзиренип, Катасонов айтты. — Немецти көрөр керек болгон эди...

— Же, көрөтөн болзон... көр лө — деп, тоомјылу көрүнерге эмеш табыланып, быйанзыган үнимле јөп береле, посыльныйга² Катасоновты батальоннын НП-зине үйдежип салзын деп јакардым.

Полктын штабына јетирүни аткарып ийеле, бир эки частын бажында мен батальоннын кухнясында аскан курсакты амзап көрөргө јүреле, јыраалардын ортозыла НП јаар бастым.

Катасонов стереотруба ажыра «немецтерди көргөн». Мен кара јерди билзем де, база көргөм.

Днепрдин бүрүңкүй, салкынга түрүлип турган суузынын ол жанында — өштүнин јарады. Сууны јараттай — чичке тилбектий кумак; онын үстүнде бийиги бир метрден ас эмес болгодый тектир јер, оноң ары каа-јаа јыраалар өскөн той балкашту јайтак јарат; түнде оны өштүнин каруулынын дозорлоры шиндеп јүргүлейт. Оноң ыраакта бийиги бир сегис метр кире чек сан өрө кодүрилип чыккан каскак јар. Онын үстүле коруланган өштүнин ичкери алдындагы траншеялары чөйилип барган. Эмди ол траншеяларда јангыс ла наблюдательдер дежурить эткилеп јат, арткандары десе блиндажтарга киргилеп

¹ НП — наблюдательный пункт.

² Посыльный — айбыга јүретен киж.

алып, тыштангылап отурат: Тўнге жууктай немецтер скопторы сайын тарап-таркап барар, карануй дөөн аткылап, таң адарына жетире жарыдаачы ракеталарын учурткылап турар.

Суунын жанында ол жараттын кумагында — беш кижинин сөөги. Олордын үчүзи жер сайын башка-башка аайынча жаткылаган, жарт ла, жыдып келген болор — мен олорды экинчи недеде көрүп жадым. А эки жаңы кижинин сөөги менин турган НП-нин чике одожында сыртыла тектир жаар коштой отургузылган. Экилезинин кийим-өдүги жок болгон; бирүзи — тельняшкалу, матрос кижинин чамчазы стереотруба ажыра иле-жарт көрүнип турган.

— Ляхов ло Мороз — деп, көзин стереотрубадан албай, Катасонов айтты.

Дивизиянын кайучыл ротазынын сержанттары, олор онын нөкөрлөри болгон эмтир. Оштүнин жардын аыктап тура, ол бу керек канайып болгону келтир тилиле куучындады.

...Төрт күн мынан озо беш кижиден турган кайучыл группа ол жаратка контрольный пленный тудуп аларга барган. Сууны алтыгы жанынан кечкилеген. «Тилди» табыш жогынан тудуп алгандар, же жанып клеедер тушта немецтер көргилеп ийген. Ол тушта үчүзи олжолоткон фрицле кожо кеме жаар тескерлеп, жедетен жерине жеткилеп алган (чындап, жолой бирүзи мина жара адылганынан өлгөн, «тил» дезе, кемеде отура, пулеметтын очередине шыркататкан). Бу экүзи дезе — Ляхов (тельняшкалу) ло Мороз — жерге жадып алала, адыжып, нөкөрлөрүн корып турган.

Олор оштүнин коруланган жерине ырада өдөлө, өлтүрткен; немецтер олорды жылаңаштап, түнде суунын жанына сүүртеп экелгилейле, бистин жаратка кезедү болзын деп, иле жерге отургузып койгондор.

— Олорды анан экелип алар керек болгон эди... — деп, кыска куучынын түгезип, Катасонов үшкүрди.

Бис оныла экү блиндажтан чыгып клеедеристе, мен кичинек Бондарев керегинде сурап уктым.

— Ванюшка ба?.. — Катасонов мен јаар көрди, онын чырайын эрке, кайкамчылу жылу күлүмжи жарыдып ийди. — Сан башка уулчак! Жаңыс ла кедер күлүк, оныла берижерге күч! Кече торт ло жуу-согуштын бойы болгон.

— Канайткан?

— Жуу-чак—ого јарагадый керек пе?.. Оны үренерге, суворовский школго, ийгилеп јат. Командующийдин јакарузы бар. А ол дезе өчөжө берген — чат болбос. Жуунун кийининде ле үренерим деп турар. А эм тургуза кайучы болуп жуулажарым деер.

— Је, командующийдин јакарузы барда, кайдан сүрекей жуулажатан эди.

— Э-э чалда, оны токтодып болорунг деп пе! Онын жүрегин өч өртөп јат!.. Ийгилебезе — бойы жүре берер. Мынан озо до бир катап барып жүрген... — Ушкүреле, Катасонов чазы јаар көргөн бойынча керегин сагышка алынды: — Је, чек калырап отурып калтырым. Артиллеристтердин НП-зине мен мынайып өдүп болорым ба? —деп, колыла көргүзип, ол сурады.

Көрөр-угарга јеткелекте, будак-садакты эптү ача тудуп, табыш јогынан базып, ол качан ок чаал агаштын ортозыла өңөлөп браатты.

Бистин ле он јанынан коштой турган үчинчи батальоннын наблюдательный пункттарынан, анайда ок дезе дивизионный артиллеристтердин НП-зинен Катасонов эки коноктын туркунына «немецтерди көрүп», јорукка алып жүретен блокнодында кандый да темдектер эдип, ол јараттын сомын угаш-тегеш журап турган. Бастыра тунди ол НП-де стереотрубанын јанында өткүрген, анда ок эртен тура, түште, энирде болгон деп меге јетиргилеерде, мен ол качан уйуктайт не деп сананып калдым.

Учинчи күн эртен тура Холин једип келген. Штабтын јер туразына кире коноло, ончо улусла јаан табыштанып јакшылашты. «Колымнан эмеш тудунала, ас дебей жүр!» — дейле, колымды кезе тударда, са-

барларымнын үйелери бајыражып, бойым сызына чыдашпай, торт толголо бердим.

— Сен меге керектү болорун! — деп, ол ажындыра айдып салды, онын кийининде телефоннын трубказын алып, үчинчи батальонго соголо, онын командириле капитан Рябцевле куучындашты.

— ...Сеге Катасонов једип келер — болужып берерин ого!.. Ол ончозын бойы јартап берер... Обед тужунда изү курсакла азырап кой!.. Онон ары ук: артиллеристтер эмезе база кем-кем сурагылаза, мени слердин штабта он үч ноль-нольдын кийининде болор деп айдарын — деп, Холин јакып турды. — Сен меге база керектү болорун! Корунун схемазын белетеп койоло, јеринде бол...

Рябцев онон бир он јашка јаан да болзо, Рябцевти ол «сен» деп айдып турган. Бистин начальнигис болбогон до болзо, ол Рябцевти де, мени де бойынан јабыс јамылу деп көргөн. Онын кылыгы андый; дивизиянын штабындагы офицерлерле, бистин полктын командириле ол шак анайып ок куучындажып туратан. Онызы андый ла, бистин ончобыска ол бийик штабтын кижизи; је керек јаңыс ла онызында эмес. Көп тоолу өскө дө кайучылар чылап ок, ол кайу — черүлердин јуучыл керектеринде эн јаан арга, онын учун ончолоры меге болужар учурлу деп бек бүдүп жүрген, онызы сезилип турган.

Эмди де, телефоннын трубказын салып койып, нени эдерге турганымды, штабта керектерим бар-јогын сурап укпай да, јакарган үниле айтты:

— Корунун схемазын алып ал, барып сенин черүлеринди көрөк...

Онын кижиге јакарган айасту баштанатаны меге јарабай турган, је кайучылардан онын бойы керегинде, јалтанбазы ла тапкыры керегинде көп угуп жүргем, онын учун унчукпадым, ого, өскө кижиге чилеп, өөркөбөдим. Менде кандый да бачым керек јок болгон, је андый да болзо, мен бир кезек ойгө штабта удап каларым дедим, мени машинанын јанында сакычы бололо, ол јер турадан јүре берди.

Подённый керекти¹ ле стрелковый карточкаларды көрүп койып, бир он беш минуттын бажында тышкартына чыктым. Кайучыл бөлүктүн брезентле жапкан кузовту «Додж» деген машиназы ыраак жокто чибилердин тозинде турды. Шоферийинин ажыра салган автоматту тууразында баскындап жүргөн. Жан масштабту картаны жайа тудуп алып, Холин рульдын одожында отурган; коштой — колында корунунг схемазын тудунган Катасонов. Олор куучындажып отурган; мен жууктап келеримде, унчукпай барып, баштарын мен жаар бурыды. Катасонов машинадан мендеп чыга коноло, анайып ок кемзингендү күлүмзиренип, мени уткыды.

— Же кем жок, күжүрен ле! — деп, Холин ого айдала, картаны ла схеманы түрүп, база чыгып алды. — Ончозын лаптап көрөлө, тыштанаар! Эки-үч частын бажында мен базып келерим...

Көп тоолу орук жолдордунг бирүзиле Холинди передовой жаар баштап апараттым. «Додж» үчинчи батальон жаар атанды. Холиннинг күүн-санаазы көдүрингилү болгон, ол омок сыгырып, базып отурган. Тымык, соок күн болгон; андый тымыкта жуу да керегинде ундып салгадый деп билдирген. Же ол бу, ичкери алдыста: агаштын эдегин сындай жаңы каскан окоптор, сол жанында десе окопторды бириктиреечи жолго түжүп баратан жер — терегинг кижининг сынын-

¹ Подённый керек — күнүн ле жүзүн-базын документтер салатан журнал, ого батальондо полктын штабынаг келген бастыра жакарулар ла жакылталар шиделип жат.

ча эдип каскан, үстүнен жабала, жонло, жырааларла көскө көрүнбес эдип базырып койгон траншея, ол сырангай жарат жаар ууланып барган. Онын узуны жүс метрден ажыра.

Батальондо улус жедишпей турар тушта андый жолды тундерде (ол үстүне сок жангыс ротанын күчиле!) казып салары сүрекей ле жеңил эмес болгон. Холин бистинг эткен ижисти баалаар деп иженип, мен онызы керегинде ого куучындадым, же ол көзинин кырыла көрүп ийип, батальоннын төс лө болушту наблюдательный пункттары кайда деп сонуркап сурады. Мен көргүзип бердим.

— Кандый тым! — деп, ол кайкаган аайлу темдектейле, агаштын эдеги жуугындагы жыраалардын кийин жанына туруп алып, цейссовский бинокль ажыра Днепрди ле онын жараттарын аыктады — мынанг, жаан эмес төгнөнг, ончозы алаканда чылап көрүнген. Менинг «черүлерим» дезе оны ас сонуркаткан болгодый.

Ол көрүп турган, мен дезе кийини жанында тегине ле туруп, кенете эске алынып, сурадым:

— А менде болгон уулчак кем ол? Кайданг?

— Уулчак? — деп, кандый да өскө неме керегинде сананып, Холин аярбай кайра сурады. — А-а, Иван!.. Көп билер болзон — эрте карыйтан турунг! — деп, ол кокурлайла, айтты: — Же, барып сенинг метронгы ченеп көрөк!

Траншеяда карануй болгон. Каа-жаа жерлерде жарыкка тежиктер артырылган, же оморды агаштын бүриле жаап койгондор. Бис жарымдай карануй жерле чала бөкөйип алып базып браатканыс, бу чыкту, карачкы жол түгенбес деп билдирген. Же туку ичкери алдыста жарып келди, база бир эмеш баскан сонгында — бис жуучыл каруулдын окобында, Днепрден бир он беш метр жерде болдыс.

Жалбак көгүстү, сүрлү Холинди кыйазынан аыктап, жиит сержант, отделениенинг командири, меге керектердин айалгазын жетирип турды.

Жарат кумакту болгон, же окопто буттын кажыгына

жетире чейилген балкаш јаткан. Мынызы неден улам андый дезе, бу траншеянын түби суунын кеминен жабыс болгон.

Холин — јакшы күүни тутканда — кейлеерге де, кокурлаарга да сүүйтенин мен билгем. Бат эмди де карманынан бир пачка «Беломор» чыгарала, мени ле јуучылдарды папиросторло күндүлөп, бойы от камызып алала, омок-јардак темдектеп салды:

— Слердин мында јүрүм јакшы ла! Јууда да болзо, јуу торт јок немедий. Тым ла шын — кудај јайаган кежик јер!

— Курорт! — деп, ватала кыптаган курткалу ла штанду, узун сынду, корчок белдү јуучыл, пулеметчик Чупахин алыс үниле јөмөди. Касканы бажынан уштып, күректин сабына илеле, ол оны бруствердин үстүне көдүрип келди. Бир канча секунд өтти — ол јараттан адыш угулып, октор бистин баштарыс үстүле чичке сыгырышкылай берди.

— Снайпер бе? — деп, Холин сурады.

— Курорт — деп, Чупахин байагы ок үниле такып айтты. — Сүүген төрөөндөрестин шинжүзиле эм балкашла эмденип турбай база...

...Ол ок карануй траншеяла бис НП-ге бурылып келдис. Бистин ичкери алдындагы јеристи немецтер сергелен шиндеп турганы Холинге јарабады. Оштүнин тыштанбай, бисти үзүк јок шиндеп турары сыраңай јолду да болзо, Холин кенете бүрүнкүй, унчукпас боло берди.

НП-де ол стереотруба ажыра он јаратты бир он минут кире ајыктаган, наблюдательдерге бир канча сурактар берип, олардын журналын ачып көрүп, слер нени де билбей јадыгар, бичигенеер ас, оноң оштүнин ээжизи ле кылыгы керегинде билип алар арга јок деп адылып турды. Мен оныла јөп болгом, је унчукпагам.

Ол јаратта өлтүрткен кайучылар керегинде сананып, ол менен сурады:

— Билбестин бе, ол анда кем, тельняшкалу чы?

— Билерим.

— Айдарда не, оморды экелип болбой турган ба? — деп, ол жаратпай, тообой айтты. — Бир ле частын кереги! Өрө үстүнен жакарулар келерин сакып отурын ба?

Бис блиндажтан чыгып келдис.

— Бу слер Катасоновло экү нени карап тураар? — деп сурадым. — Кайу өткүрерин белетеп жадаар ба айса не?

— Үези афишаларда болор! — деп, мен жаар баштанбай, Холин алыс үниле айда салала, аралдын ортозыла үчинчи батальон жаар ууланды.

Мен узак сананыш жогынан оны ээчий бастым.

— Сен меге эмди керек жок — деп, ол кайа көрбөй кенете айтты.

Мен токтой түжүп, онын сырты дөөн манзаарганду көрөлө, кайра, штаб жаар, бурыдым.

«Je, акыр ла!..» Холиннин кижии тообозы менин кыртыжыма тийди. Тарынып, чугулданып калган бойым арбанып брааттым. Тууразында базып отурган жуучыл эзендежеле, кайра баштанып, мен жаар алан кайкап көрди.

Штабта дезе писарь жетирди:

— Майор эки катап телефон соккон. Келгенеер керегинде ого жетирзин деген...

Мен полктын командирине телефон соктым.

— Сенин анда керектерин кандый? — деп, ол бойынын табылу, токуналу үниле элден озо сурады.

— Өйи-кеминде, нөкөр майор.

— Анда сеге Холин келер... Не ле керек болзо, ончозын эдип бер, ого кандый ла болужын жетирип тур...

«Көрмөс оны тайзын, ол Холинди ...»

Майор эмеш унчукпай турала, кошты:

— Мынызы «Волганын» жакарузы. Меге жүс биринчи телефон соккон...

«Волга» — ол армиянын штабы; «жүс биринчизи» — бистин дивизиябыстын командири полковник Воронов. «Je андый да болгой! — деп санандым. — Холиннин кийининен казалап жүрбезим! Не-

нени сураза — эдип берерим!
Je оны ээчип жүретени, кожо
барайын деп жайнайтаны —
онызы жок туру!»

Мен бойымнын керектерим-
ди эдип, Холин керегинде са-
нанбаска албадандым.

Обедтин кийининде баталь-
оннын медпунктына кирип бар-
дым. Ол он флангта, үчинчи
батальонло коштой, эки телкем
блиндажта болгон. Онын анай-
ып эки жара бөлінгени сыран-
ай эп жок, же керек неден улам
андый болгон десе, бистин эм-
ди отурган жер тураларысты ла
блиндажтарысты туку качан
немецтер каскан, жазаган —
айдарда, бистер керегинде олардын санангылабага-
ны жарт.

Батальонго бир он күн мынан озо келген жаңы
военфельдшер — коо сынду, өткүн чаңкыр көстү,
сары чачту, бир жирме жашту жараш кыс — манзаар-
ган бойынча колын... көөшпөк чачына тартынган
марля арчуулына жаба тудуп, меге рапорт берерге
ченешти. Бу рапорт эмес, манзаарып, жарты жок кими-
ренгени болгон; же мен ого нени де айтпадым. Оноң
озо иштеген кижини, страший лейтенант Востриков —
карып калган, тыныжы буулып чучурайтан воен-
фельдшер — эки недеге мынан кайра жуу-согушта
өлгөн. Ол ченемелдү, жалтанбас, капшуун-чыйрак ки-
жи болгон. А мынызы?.. Эм тура ол меге жарабаган.

Военный кеп-кийим: мыкынында жалбак кайыш
курла кезе тарткан, утюгла жакшы түзедип салган
гимнастерка; чоң жалмажында эптү отурган жикпе;
коо будындагы хромовый сопок — ончозы ого сүре-
кей жарап турган; военфельдшер жараш болгон, мен
ол жаар көрбөскө кичеенип турдым.

Ол аяс бис оныла экү жаңыс жердин улузы, ол

ча офицерлер тургулады: Холин, Рябцев, арtpолктогы батареялардын меге таныш командирлери, үчинчи батальоннын минометный ротазынын командири ле меге таныш эмес база эки офицер. Холиннин ле база экүзинин колдорында карталар эмезе схемалар болгон. Jарт ла, менин сезип турганым аайынча, кайу белетелген, ончозынан көрүп тургажын, ол үчинчи батальоннын участогында өткүрилер.

Бисти аярып ийеле, офицерлер кайра бурылып, бис јаар көргиледи. Рябцев, артиллеристтер ле минометчиктер меге колдорула күндүлү жаңыды; мен олорго каруун анайда ок јандырдым. Холин мени кыйгырып, кычырып алар деп сакидым — мен «ого кандый ла болуш јетирер» учурлу инем, је ол меге бир келтейиле туруп, офицерлерге нени де картадан көргүскен.

Мен военфельдшер јаар баштандым:

— Слерге эки күн берип турум. Санслужбада керектерди аайлайла, меге јетирзин!

Ол та нени де тумчугы алдына кимиренди. Колымды бөрүгиме јаба тудуп, соок јакшылажала, баштапкы ла учуралда оны бистен јайлаттыарым деп сананып алып, кедери бастым. Өскө фельдшерди ийгилезин. Ол кыйалта јогынан эр кижн болзын.

Энирге јетире мен роталарда болгом: јер тураларды ла блиндажтарды көрүп, јуу-јепселди шинжүлөп, медсанбаттан јанып келген јуучылдарла куучындажып, олорло кожо домино ойноп јүргөм.

Бозом энирде бойымнын јер турама јанып келе, анда Холинди көрүп ийдим. Гимнастерказын, шалмарын суурбай, менин төжөгимде чирей тебинип алган уйуктап јатты. Стол үстүнде записка: «18. 30-та ойгозып ий. Холин».

Мен өп лө ойинде келип, оны ойгостым. Көзин ачып, јангыртыкка отурып алала, эстеп, керилип, ол айтты:

— Јаш, јаш, а јаман-јакшызын ондоор турбайын!

— Нени? — деп аайлабай сурадым.

— Фельдшер кыс чы јарамјылу дейдим! — Кол-

јунгуш илген толук јаар базып, Холин јунунып баштады. — Је түште сен ого јүрбе, тоомјын жылытарың — деп, ол сүмеледи.

— Э кедери тайыл! — деп чугулданган бойынча кыйгырдым.

— Сен күркет ле кижиге, Гальцев, — деп, Холин токуналу темдектеди. Ол бышкырып, сууны тың чачылтып јунунган. — Најы кижининг шоодузын да ондобой јадын... Коларткыжын да сенин кирлү, јунуп бергедий эди ле. Дисциплина јок!

Јүзин «кирлү» коларткышла арчып алып, сонуркап сурады:

— Мени кем де сурабады ба?

— Билбезим, мен јок болгом.

— Сеге телефон до сокподылар ба?

— Он эки час киреде полктын командири соккон.

— Неерек?

— Сеге болуш јетирзин деп сураган.

— Ол сени «сурап турган» ба?.. Бат кандый! — деп, Холин каткырды. — Слердин керегеер тың төзөлгөн турбай! — Ол мени электү, тоомјы јок көрүжиле ајыктап салды. — Эх, талбайган кулак! Је сенен кандый болуш болотон?..

Ол таңкы азып алала, јер турадан чыгып барды, је јаан удабай бурылып келип, колдорын јыжыштырып, санаазына јединген бойы айтты:

— Эх, түн десе түн болор — торт ло јакыткандый! Кандый да болзо кудај быйанду эмей. Айт: сен кудајга бүдүп јадын ба? А бу сен кайдөөн шыйдынып турган кижиге? — деп, ол кату сыркынду сурады. — Јок, сен барба, сен, айса болзо, керектү болуп каларың...

Јангыртыкка отурып алала, ол нени де сананып, јаныс куплетти такып-такып кожондоп отурды:

Эх, түн карануй,
Мен коркыйдым,
Уйдеш салзан
Мени, Маруся...

Мен телефон ажыра төртинчи ротанын командирине куучундажала, трубканы салып турарымда, једип келген машинанын табыжы угулды. Араай эжик токулдаттылар.

— Киригер ле!

Кирип келген Катасонов эжикти јабала, колын пилотказына јаба тудуп, јетирди:

— Једип келдис, нөкөр капитан!

— Часовойынды кедери эт! — деп, кожонгын токтодып, түрген туруп чыгала, Холин меге айтты.

Бис Катасоновты ээчий чыктыс. Тышкары оок јанмыр јааган. Јер туранын јуугында — бүркүлү таныш машина. Часовой карагуйда јылыып барбаганча, сакып алып, Холин брезентти машинанын кийин јанынан ачып, шымыранып кычырды:

— Иван...

— Мен — деп, бүркүнин алдынан баланын араай үни угулды, кезек өйдин бажында кичинек уулчак брезенттин алдынан көрүнип келеле, јерге түже секирди.

4

Бис јер турага кирип ле келеристе, уулчак меге: — Эзен! — дейле, күлүмзиренип, кенете карузыган бойынча колын сунды.

Ол өнжип, тынзып келгендий көрүнген, јаактары кызара бертир. Катасонов онын торток тере тонынан өлөннин боркызын кактады, Холин дезе кичеемелдү айтты:

— Айса, јадып амырап аларын эмеш пе?

— Јок! Јарым түш уйуктайла, база амыраар ба?

— Айдарда биске кандый-кандый солун неме тап — деп, Холин меге айтты. — Журнал ба айса база нени-нени... Је јуруктарлу болзын!

Катасонов уулчакка чечинерге болушты, а мен дезе «Огонектын», «Красноармеецтин» ле «Фронтвой иллюстрациялардын» бир канча номерин столдын үстүне салып бердим. Журналдардын кезигин

уулчак көргөн эмтир — оларды ол туура салып койды.

Бүгүн ол чек өскөлөнүп калган: куучынчы боло берген, улам ла күлүмзиренип, мен жар күндүлү көрүп, меге, Холинге ле Катасоновко чылап ок, «сен» деп айдып турды. Мен дезе бу ак башту уулчакка айдары жок тын карузый бердим. Менде бир коробка леденец конфет барын сагышка алынып, оны чыгарып, ача соголо, уулчактын алдына тургузып, күрөң көбүктү бир кружка ряженка¹ уруп береле, коштой отуруп алдым, бис экү журналдар көрүп отурдыс.

Ол өйдө Холин ле Катасонов машинадаг боорогы трофейный чемоданды, плащ-палаткага орогон жаан түүнчек, эки автомат ла фанерадан эткен жаан эмес чемодан экелгиледи.

Түүнчекти жаңырткытын алдына сугала, оло бистинг кийин жааныста отуруп алып, куучындашты. Холин Катасоновко жарым үнле мен керегинде айдып турганын угуп ийдим:

— ... Сен онын немецкий тилле эрмектенгенин уккан болзон — торт ло фрицтинг бойы! Мен оны жаскыда тилмеш бол деп сөстөгөм, а оны көрзөң — качан ок батальонды башкарып тура берген...

Онызы андый болгон. Бир тушта Холин ле подполковник Грязнов мен комдивтинг жакарузыла пленныйларды канайда шылуулап турганымды угала, мени кайучыл бөлүккө тилмеш болуп көчүп кел деп жөптөгилеген. Же мен жөпсинбегем, эмди эмеш те килебейдим: кайучыл ишке мен күүнзеп барар эдим, же тилмеш болуп эмес, жаңыс ла оперативныйына.

Катасонов печкеде турундарды жылдырып, араай үшкүрип ийди:

— Түн деген неменин жаакшызын!..

Холин ле ол бүдүретен керек жаанынаг жарым үнле шымыранып эрмектешкен, оло кайу белетеген эмес деп жаңыс ла билип алдым. Бүгүн түнде Холин ле Ка-

---

¹ Ряженка — кайнаткан сүтти ачытканда болотон курсак, варенец.

тасонов уулчакты Днепр сууны кечире немецтердин тылына өткүрер учурлузы меге јарт боло берди.

Онызына болуп олор кей үрдүретен «штурмовка» деп кичинек кеме экелгилеген, је Катасонов Холинди менинг батальонымнан түби јалбак кеме алып алалдар деп јөптөп турды. «Јакшы кемелер!» — деп, ол шымыранган.

Көрмөстөрдин сескирин — качан ок билгилеп алган!.. Батальондо түби јалбак беш кеме бар болгон — бис олорды бойысла кожо алып жүргенистен бейин үчинчи ай брааткан. Айла турганы ла јаныс кемелү өскө батальондорго блаагылап албазын деп, мен олорды јазап јажырзын, јорукта өлөн алдына сугуп турзын деп јакарып салгам, сууны кечетен кандый јөмөлтө аргалар бары керегинде отчетко бежүзин эмес, јүк ле эки кемени бичип койотом.

Уулчак конфет кемирип јип, журналдар көрүп отурды. Холиннинг ле Катасоновтын эрмегин ол тындабаган. Журналдарды түгезе көрүп, ол кайучылар керегинде куучын кепке базылганын туура салала, меге айтты:

— Бот бу мыны мен кычырып саларым... Уксан да, а сенде патефон јок по?

— Бар, је пружиназы сынып калган.

— Јокту ла јаткан эмтирин — деп темдектейле, ол кенете сурады: — А сен кулактарынды кыймыктадып болорын ба?

— Кулактарымды?.. Јок, болуп албазым — деп, мен күлүмзирендим. — А не?

— Холин дезе кыймыктадып јат! — деп, ол көөрөмјилү айдып, кайра баштанды. — Холин, је, көргүзип берзен — кулактарыңла!

— Качан да болзо көргүзип бербей а! — Холин уккур тура секирип, оның алдына туруп алала, кулактарын кыймыктатты; бу тушта оның јүзи чек кыймык јок болгон.

Күүнине јединген уулчак мен јаар көөрөгөндү көрди.

— Ачуурканба, кулак кыймыктадарга мен сени

үредип саларым — деп, Холин айтты. — Менгебе. А эмди дезе баралы, биске кемелеринди көргүзип береринг.

— А слер мени бойоорло кожо алараар ба? — деп кенете сураганымды бойым да болгобой калдым.

— Кайдаар алатан?

— Ол жаратка.

— Көрдөөр бө күүнзеген күлүкти! — деп, Холин мен жаар кекиди. — А сен ол жаратта нени эдетен?.. — Бу кандый кижини не деп шиндеген чилеп, ол мени көзиле кемжип көрүп, сурады: — Сен оо жүк эжинип билеринг бе?

— Канай-канай билерим ле! Эжип те, жүзүп те билерим.

— А канайып жүзүп турадың — өрөртинен саң төмөн бө? — деп, Холин чыныркаган бүдүштү сонуркап сурады.

— Же кандый да болзо, сенен ле коомой эмес деп бодоп турум!

— Чикезинче. Днепрди эжинип кечеринг бе?

— Бир беш катап — дедим. Жайдын ойинде жеңилге жүзетени керегинде айдып турганымды шүүлтеге алгачын, онызы чын. — Тутак жогынан бир беш катап, ол жаратка ла кайра!

— Бөкө-ө күлүк! — деп, кенете Холин каткырды, олор эмди үчү каткырышкан. Чынын айтса, Холин ле уулчак каткырышкан, Катасонов дезе кемзингендү күлүмзиренип турган.

Кенете чырайын соодып, Холин сурады:

— А мылтыкла сен беришпей турун ба?

— Ары бол!.. — деп күйбүрөп чыктым, андый сурактын жеткерлүзин мен жакшы билгем.

— Бу мыны көрзөөр дө — деп, Холин мен жаар уулады, — жарым эбирүден тиркиреп чыккан! Кандый да чыдамал жок. Нервалары чирик учуктан болбайсын, бойы дезе айла ол жаратка суранып турбазын ба. Жок, уул, сенле беришпезе торт!

— Андый болзо, мен кеме бербезим.

— Же, кемени бис бойыс та алып албай — бисте

не, колдор жок беди? Кер-мар учуралда десе комдивке телефон согуп ийерим, ол тушта сен оны суунын жапына белине салып сүүртеп экелерин!

— Же болды слерге — деп, уулчак жөптөштиргендү жара киришти. — Ол тегин де бербей... Берерин ине? — көзиме көрүп, ол сурады.

— Берерге келижетен туру — деп, албанла күлүмзиренип, мен айттым.

— Же айдарда барып көрөлдөр! — деп, Холин мени жегимнен тутты. — А сен мында эмеш отур — деп, ол уулчакка айтты. — Же баштактанба, амырап ал.

Фанерадан эткен чемоданды отургушка кыйын салала, Катасонов оны ачып ийди — анда жүзүн-жүүр инструменттер, та нелү де банкалар, бөстинг өөндөри, пакля, бинттер болгон. Ватнигимди кийерден озо мен наборный сапту финка бычакты кайыш курыма каптырып алдым.

— Уй, бычак десе бычак! — деп, уулчак жапсып кыйгырды, көзинде от чагыла берди. — Көргүссен!

Мен бычакты ого сундым; уулчак оны колына тудуп көрөлө, сурады:

— Уксаң да, сен оны меге берип ийсен!

— Мен сеге оны берип ийер эдим, же билеринг бе... бу сый.

Мен оны мекелебегем. Бу бычак — сый ла Костя Холодов деп эн артык најымды эске алынып жүрер кереес темдек. Учунчи класстан ала бис Костяла экү жагыс партада отурганыс, кожо черүге барганыс, училищеде кожо болгоныс, жагыс дивизияда, согында десе жагыс полкто жуулашканыс.

...Сентябрь айдын ол күнинде таңары жуукта мен Десна суунын жарадындагы окопто болгом. Костя бойынын ротазыла — бистинг дивизиябыста ончолорынан озо — он жаратка кечип баштаганын мен көргөм. Тоормоштордон, сыраалардан, бочколордон буулаштырып эткен салдар суунын ортозын өдө конордо, немецтер кечүни артиллериязынан, минометторынан аткылай берген. Ол ло тарыйын Костянын салынын үстүндө ак көбүк суу өрө тебилеп чыккан...

Анда оног ары не болгонын мен көрбөгөм — телефонисттин колындагы трубкадан кыркырууш үн угулган: «Гальцев, ичкери!..» Мен, мени ээчий бастыра рота — жүстен ажыра улус — брустверди ажыра калып, суунын жанындагы андый ок салдар жаар тап эткенис... Жарым частын бажында бис он жаратта колдомдожып жуулашканыс.

Бычакла нени эдетенимди мен эмдиге ле шүүп албагам: та оны бойыма артызып алатан, та жуунын кийининде Москвага бурылып, Арбаттагы тым перулокко келеле, уулын эске алынар калганчы керееc темдек эдип Костянын карган ада-энезине берип ийетен...

— Мен сеге өскөзин сыйлап берерим — деп уулчакка сөзим бердим.

— Лок, мен мынызын алар күүндү! — деп, ол чөрчөктөп айдала, менин көзиме көрди. — Меге берип ийзен оны!

— Сарамданба, Гальцев, — деп, Холин тууразынан жаратпай айда салды. Мени ле Катасоновты сакып, ол кийинип алган турды. — Оок јилбүлү кижил болбозон!

— Мен сеге өскөзин сыйлап берерим. Түп-түнгөйин! — деп, мен уулчакты бүдүндирип турдым.

Финканы ајыктап көрөлө, Катасонов ого айтты:

— Мындый бычак сенде болор. Мен таап берерим.

— Је мен эдип берерим ине, акту сөзим айдып турум! — дедим. — А бу дезе сый, билип турун ба — эске алынып жүрер керееc темдек!

— Је болгой — деп, учы-учында уулчак тарынган үниле айтты. — А эм тургуза оны артызып койзон — мен эмеш ойноп алайын...

— Бычакты артызып сал, баралы — деп, мени Холин мендетти.

— Мен слерле незин баратам? Кандый сүүмји-јыргалдан? — деп, ватнигимди топчылап, угуза шүүнип турдым. — Бойоорло кожо слер мени албай јадыгар, кемелер кайда болгонын мен јогынан да билерер.

— Баралы, баралы — деп, Холин мени ийткиштеди. — Мен сени кожо аларым — деди. — Же бүгүн эмес.

Бис үчү тышкары чыгып, чаал агаштын ортозыла он фланг жаар ууландыс. Оок соок жанмыр жааган. Карангуй, тегери ылгый булуттарла тартылып калган — жылдыс та, жарык жер де көрүнбеген.

Катасонов чемоданду ичкери алдында барып, табыштанбай, бу орук јолло кажы ла тун сайын јүрген чилеп, аскындабай базып отурган. Мен уулчак керегинде Холиннен база катап сурап угала, кичинек Бондарев Гомельден болгонун, је јуунун алдында кайда да Прибалтикада заставада ада-энезиле кожо јатканын билип алдым. Онын адазы пограничник болгон, јуунун баштапкы ла күнинде өлгөн. Бүдүн жарым јашту сыйыны бистин черүлер тескерлеер тушта уулчактын колында өлтүрткен.

— Ол канча кире көргөнин бис түш јеристе де көрбөгөнис — деп, Холин шымыранды. — Ол партизан да болгон, Тростянецте өлүмнин лагеринде де отурган... Онын санаазында јангыс неме — өлөрдин өлгөнчө очин алары! Лагерь керегинде куучындаар эмезе адазын, сыйынын сагышка алынар болзо, — бастыра бойы тыркыражып турар. Бала анайып тын јаман көрүп болор деп, мен качан да бодобогом...

Холин кезек ойгө унчукпай барала, оног сүрекей араай шымыранып айтты:

— Бис мында эки күн тартышканыс — оны суворовский училищеге барып үрензин деп јөптөгөнис. Командующий оны бойы да јөпкө кийдирген: амырынча да эрмектешкен, кекенген де. Учы-учында дезе кайуга барып келгей деп јөбин берген, је калганчы катап! — деп ажындыра ойлоп койгон. Мындый неме ине: оны ийбезен — база коомой болуп калардан айабас. Ол биске баштапкы катап келерде, бис оны ийбес деп јөптөшкөнис. Айдарда ол бойы јүре берген. А јанып клеедер тушта дезе бистин ле улус — Шиллинин полкындагы каруулдан — оны аткылаган. Ийинине шыркалаган, бурулу да кижі јок: тун кара-

гуй болгон, а кем де нени де билбеген! Мындый неме ине: онын эдип турган керегин бүүдүрерге жаан да улуска каа-жаа ла мөр болуп жат. Ол жагыскан слердин кайучыл ротагардан көп берет. Олор немецтердин турган жерлерине черүүлердин тылынан¹ ырада өткилебей жат. А өштүнинг оперативный тылына өдөлө, жажынбай жүрерге, анда беш — он күн кире болорго кайучыл группанын аргазы жетпес. Анайып эдерге танынан да кайучыга каа-жаа ла ырыс болот. Керек неде дезе, жаан кижикандый да кептү болзо, серемжилү. А жажы жеткелек уулчак, айылы жок тиленчи — айса, оперативный тылда кайу өткүрерге жарамыкту эн артык сүме... Сен оны жуугынча билген болзон чы — андый уулчак керегинде жагыс ла күзеп жүргедий!.. Мындый жөп бар: жуунын кийининде энези табылбаза, Катасоныч эмезе подполковник оны уул эдип алар...

— Ненин учун сен эмес, а олор?

— Мен алар эдим — деп, Холин үшкүрип шымыранды, — же подполковник болбой жат, сени бойынды үредип тазыктырар керек дейт! — каткырынып, ол айдынды.

Мен ичимде подполковникле жөпсиндим: Холин эмеш күркөт, кезикте дезе бош, уялбас кылыкту кижик. Чындап, уулчактын көзүнчө ол бойун тудунып жат, мен бодозом, Иваннаң чала жалтанып та турган аайлу.

Жаратка жүс бежен метр кире жетпей туруп, бис жыраалардын ортозы дөөн бурып ийдис, анда чибинин бүриле базырып салган кемелер жаткылаган. Менин жакаруум аайынча олорды беленде туткулап, какшап тежилбезин деп, үстүне суу ургулап туратан.

Фонариктариле билдирбезинен жарыткылап, Холин ле Катасонов кемелерди шиндеп, түптерин, келтейлерин жоктоп, токулдадып көрүп турдылар. Онын кийининде кажызын ла чалкойто антарып, ичине

---

¹ Жуу-согуштар өдүп турган жерде подразделениелердин, частьтардын, соединениелердин тылы черүүлердин тылы (эмезе тактический тыл) деп, а армиялардын ла фронттордын тылы оперативный тыл деп адалат.

отурып алып, кайыктарын кондырар јерине кондырала, «эшкиледі». Арт-учында үч-төрт лө кижі баткадый, кийин јаны јалбак јаан эмес кемени талдагылап алды.

— Бу кынјылар кереги јок. — Холин кеменин кынјызынан тудунала, ээзи чилеп, кольцозын ушта толгой берди. — Артканын јаратта эдип аларыс. Баштап сууда ченеп көрөлдөр...

Бис кемени өрө көдүреле — Холин бажынан, мен Катасоновло экү кийин јанынан, — јыраалардын ортозыла сыгылыжа басып, бир канча алтам эттис.

— Э чаалда, бу слерди!.. — деп, кенете Холин араай арбанды. — Бейин беригер!..

Бис «берип ийдис» — ол кемени јалбак түбиле сыртына јүктенип, бажынан өрө көдүрген колдорыла кеменин эки кырынан тудунала, эмеш бөкөйип алып, кере алтап, Катасоновтың кийининен суу јаар басты.

Јараттың јанында мен оморды озолоп ийдим — каруулдын постына ажындыра айдып салар керек болгон; јарт ла, омор онызына ла болуп мени бойыла кожо алгылаган.

Холин бойының јүктенген кожыла суу јаар түжүп келеле, базыдын токтодып ийди. Бис үчү чебер, табыш чыгарбаска, кемени сууга салдыс.

— Отураар!

Бис отурып алдыс. Холин јараттан ийдинеле, кеменин кийин јанына секирип чыкты — кеме јараттан каран ырап тура берди.

Катасонов кайыктарды кыймыктадып — бирүзиле эжип, экинчизиле кайра эжип, кемени бирде он, бирде сол јаны јаар бурып турды. Оның кийининде Холин ле ол, кемени аңтарып ийерге амадаган чылап, оны элий-селий бирде сол келтейине, бирде он келтейине јайылтып тургулай берерде, кеменин ичине суу арай-арай ла кирбей турды, оноң төрттамандапып алып, јоктоп, алақандарыла эки келтейин, түбин сыймап көргиледи.

— Јакшы кеме! — деп, Катасонов јарадулу шымыранды.

— Жараар — деп, Холин жөпсинди. — Ол кемелер уурдаарга чын ла устын бойы эмтир — јаман-јумандарын албай јат!.. Қилинчегин айдын, Гальцев, канча кижини сен түредип койдың?..

Он јараттан суунын үстүле улам ла пулеметтор үзүктелте, түн күлдеде аткылап турды.

— Кудайдын јайаган ак-јарыгына јаспай аткылап турганын — деп, Катасонов келтирлеп каткырынды. — Чебер, карам улус дегедий, а көрөр болзон — шалырлардын бойы! Је көрбөй туруп незин аткылайтан?.. Нөкөр капитан, айса, онон, таңары јуукта, уулдардын сөөктөрүн экелип аларыс — деп, ол тидинип-тидинбей Холинге айтты.

— Бүгүн эмес. Је бүгүн эмес...

Катасонов кайыктарла јенил эжип турган. Јаратка јууктап, бис кургак јерге чыгып алдыс.

— Андый болзо, калырт-күлүрт табыш чыкпазын деп, уклучиналарды¹ таңышкынла таңып, ойдыктейдиктерине солидолдон тыгып саларыс, керектин божогоны да ол! — деп, Холин күўинине једингендий шымыранала, мен јаар баштанды: — Сенин мында окопто кем бар?

— Јуучылдар, экү.

— Бирүзин артызып сал. Ижемјилүзин, унчук-паска билерин! Онгдодын ба? Мен ого таңкылап ийерге кирип барарым — шинжүлеп көрөрим!.. Каруулдагы взводтын командирина ажындыра айдып койорын: јирме эки ноль-нольдын кийининде кайучыл группа, айса болзо, — ого анайда ла айт: айса болзо! — деп, Холин ајартты, — ол јанына барар. Ол ойгө ончо посттор керектин аайын билер учурлу. А ол бойы дезе јуугындагы јаан окопто, пулемет турган јерде, болзын. — Холин колыла сууны төмөн көргүсти. — Бурылып клеедер тужуста бисти аткылаар болзо, мен онын бажын үзерим! Кем барар, канайда, неерек, — онызы керегинде бир де сөс айтпастан! Ундыба: Иван керегинде јангыс ла сен билерин! Мол-

¹ Уклучина — кемениң кырында кайык кондыратан јер.

јулу бичик сенен мен албазым, је энчикпей айдынып ийзен, мен сеге...

— Сен не коркыдып турун? — деп, мен чугулым бадырбай шымырандым. — Мен не, јаш бала ба сеге?

— Мен база анайда сананадым. Је сен тарынба. — Ол мени колыла ийиниме таптады. — Мен сеге ажындыра айдып салар учурлу инем... А эмди дезе эдетен керегинди барып эт!..

Катасонов уключиналарла уружып турган. Холин кемеге базып келеле, база иштене берди. Минут кизи турала, мен јаратты сындай базып ийдим.

Каруулдагы взводтын командири меге ыраак јокто јолуккан — постторды шинжүлөп, ол окоптор сайын жүрген эмтир. Холиннин айтканы аайынча, мен оны инструктировать эделе, батальоннын штабы јаар ууландым. Бир канча јакылталар берип, документтерге кол салала, мен јер турама јанып келдим.

Уулчак јангыскан болгон. Ол бастыра бойы кызырып, атыйланып ла өкпөөрип калган эмтир. Колына ол Костянын бычагын тудунып алган, төжинде менин биноклим, чырайы бурулу болгон. Јер туранын ичи не де аай јок болгон: стол буттары өрө болуп антарылып калган, үстүнен јуурканла јаап койгон, јангыртыктын алдынан отургуштын буттары сырайып көрүнгөн.

— Уксан да, сен чугулданба — деп, мени уулчак сурады. — Мен болгобой... акту сөзим айдып турум, болгобой...

Эртен тура кажайта јунган полдын досколорында черниладан арткан јаан чылбакты мен јүк ле эмди ајарып ийдим.

— Сен чугулданбай јадын ба? — деп, көзиме көрүп, уулчак сурады.

Јер туранын ичи не де аай јок болгоны ла полдогы чылбак ичиме чек јарабай да турза:

— Јок, јок — деп каруун јандырдым.

Унчукпай мен ончо немелерди бойынын јерине тургустым, уулчак меге болужып турды. Ол чылбак јаар көрүп турала, айтты:

— Суу изидип алар керек. Онон самынла... Мен арчый жыжып ийерим.

— Же болгой, канай-канай сен јогынанг...

Мен аштайла, алты кижиге ужин экелзин деп телефон ажыра јакардым — кемеле урушкылайла, Холин ле Катасонов мененг де ары аштагылап калганын быжу билип тургам.

Кайучылар керегинде айдылган куучынду журналды ајарып ийеле, уулчактан сурадым:

— Же кандый, кычырдың ба?

— Эйе... Санааркашту неме. Јаңыс јүрүмде анайып болбой јат. Олорды ол ло тарыйын туткулап алар эди. А олорго дезе согында ол үстүне ордендер тагып бергендер.

— А сеге не учун орден бергилеген? — деп сонуркадым.

— Мынызы туку партизан болорымда...

— Сен партизан да болгон бо? — деп, јаңы ла уккан кижичилеп, кайкадым. — А нениг учун јүре берген?

— Бисти агаш ортозында курчагылап алган, а мени дезе самолетло Јаан јерге интернатка экелгилеген. Же мен анан јаан удабай тебинип ийгем.

— Канайып тебинип ийген?

— Кача бергем. Эрикчил анда, торт ло кижинин чыдалы јетпес. Тегин ле јадып, курсак-тамакты кородып турадың. Јакшы ондобой үрен ле: балыктар — арка-сөөктү тындулар деп... Эмезе кижинин јүрүминде өлгөн јийтен тындулардың учуры...

— Же онызын база билер керек ине.

— Кереги — керек ле. Же онызы меге эм тура кандый туза јетирер? Неге керектү? Мен бир айга шыдар чыдашкам. Бот түнде сананып јадарым: мында мен неерек? Неге болуп?..

— Интернат — ол сеге келишпес — деп, мен јөпсиндим. — Сеге өскөзи керек. Сен суворовский училищеге кирип алатан болзон — макалу болор эди!

— Мынызына сени Холин үретти бе? — деп, уулчак түрген сурайла, мен јаар ајарулу көрди.

— Холин мында не керектү? Мен бойым анайда сананып жадым. Сен партизан да, кайучы да болуп жуулашкан. Сен күндү-күреге жединген кижги. Эмди сеге амыраар, үренер керек! Билеринг бе, сенег кандый офицер болор?..

— Мынызына Холин сени үреткен! — деп, уулчак бек бүдүнгендү айтты. — Же темей!.. Офицер болорго мен сондобозым! А жуу токтоголокто дезе, кемнинг тузазы ас, ол амырап тургай.

— Онызы чын, же сенинг жажын жеткелек ине!

— Жажым жеткелек?.. А сен өлүмнинг лагеринде болдың ба? — деп, кенете уулчак сурады; онын көзинде күүн-кайрал жок, баланын өчиндий эмес өчтин оды чагыла берди, кип-кичинек үстүги эрди тартылып турды. — Сен мени не агитировать эдип турун, не?! — деп, ол жүрексиреп кыйгырды. — Сен... сен не ни де билбезинг, киришпе!.. Калас жерге шакпырап жадаар...

Бир канча минуттын бажында Холин келди. Фанерадан эткен чемоданды жангыртыктын алдына сугуп, отургушка отура түжеле, ол ачаптып, терең тартынып, таңкылап отурды.

— Таңкылап ла турун ба? — деп, уулчак жаратпай айтты. Ол бычакты жарашсынып, кынынан чыгарып, ойто сугуп, бир жалмажынан база бир жалмажына илип турды. — Таңкыдан кижининг өкпөзи жажыл өндү болуп жат.

— Жажыл өндү? — деп, алаатыганду күлүмзиренип, Холин удурасурады. — Же жажыл да өндү болгой ло. Онызын кем көрүп ийер?

— А мен сенинг таңкылап турганынды жаратпай жадым! Менинг бажым оорыыр.

— Же кем жок, тышкары да чыккайым.

Холин өрө туруп, уулчак жаар күлүмжилү көрди; баланын чырайы кызарып калганын ажарып ийеле, базып келип, алаканын онын мандайына жаба тудуп, база жаратпай айтты:

— База ла баштактанган ба?.. Мынызы неге де жарабас! Жадып амыра. Жат, жат!

Уулчак жаңырткка уккур жадып алды. Холин база бир папирос чыгарып келип, бойынын ок папирозынын артканынан от камызып алала, шинелин бұркенип, жер турадан чыгып барды. Ол папирозына от камызарда, колдору чала тыркырап турганын ажарып ийдим. Менин нерваларым уйан да болзо, же ол до операция алдында өкпөөрип туратан эмтир. Мен онын неден де улам алаатып эмезе түймөп калганын билип ийдим; сүрекей ажарынкай да кижиде болзо, ол полдо черниладан арткан чылбакты ажарбай калган, бүдүш-бадыжы да онын кандый да сан башка болгон. Айса, онызы меге жаңыс ла билдирген болбос по?

Ол тышкары он минут кире таңкылаган (байла, жаңыс катап эмес болбайсын), бурылып келеле, меге айтты:

— Бир бүдүн жарым частын бажында барарыс. Ажанып алалдар.

— А Катасоныч кайда? — деп, уулчак сурады.

— Оны комдив бачым алдырган. Ол дивизияга атана берген.

— Канайып атана берген?! — Уулчак түрген туруп келди. — Кирбей ле атана берген бе? Меге алкыш сөзин де айдарга күүнзебеген бе?

— Онын аргазы жок болгон! Оны тревогала алдыргылаган — деп, Холин жартап турды. — Анда не боло бергенин мен керек десе ондоп албай турум... Ол биске керектүзин озор билер ине, кенете алдыргылап турбазын ба...

— Кирип баргадый эди ле. Најы ла база... — деп, уулчак тарынып ла өкпөөрип айтты. Ол чын ла ачурканып калган.

Стене жаар баштанып алып, ол жарым минут кире унчукпай жатты, онон кайра баштанып, сурады:

— Айдарда бис, не, экү баратаныс па?

— Жок, үчүлөп. Бисле кожо ол барар — деп, Холин бажын түрген кекип, мен жаар көргүсти.

Мен керектин аайын ондобой, оны ајыктап турала, кокурлап туру деп бодоп, күлүмзиренип ийдим.

— Сен күлүмзиренбе де, аамай неме чилеп көрбөдө. Сеге кокур жогынан айдып жадылар — деп, Холин айтты. Онын чырайы төп, керек дезе санааркап калган дегедий болгон.

Мен анда да жок бүтпей, унчукпай турдым.

— Сен бойың күүнзеп турдың. Сурандын ине! Амди не, жангаксып туруң ба? — деп сурап, ол мени тообой, соок ширтеп көрөрдө, мен эдер немемди таппай бардым.

Ол кокурлабай турганын кенете сезип ле ондоп тура бердим.

— Мен жангаксыбай жадым! — деп турумкай айдып, керектин аайын ондоп аларга албадандым. — Канайып та сакыбас жанынан...

— Жүрүмде ончозы сакыбас жанынан болуп жат — деп, Холин терен сананып айтты. — Мен сени албас эдим, бүт: онызы кыйалта жок керектү! Катасонычты бачым алдыргылаган, билип туруң ба — тревогала! Олордо анда не боло бергенин ондоп албай турум... Бис бир эки частың бажында кайра бурылып келерис — деп, Холин мени бүдүндирди. — Же барар-барбазыңды сен бойың бил. Бойың! Кер-мар меге жарбып ийдин. Ол жаратка сен бойыңнын табыңга жүргенин жартала берзе, бистин үлүбисти бергилеер. Айдарда кер-мар кынзыба: «Холин айткан, Холин сураган, Холин мени керекке суккан!..» — деп. Андый неме болбозын! Ундыба: сен бойың суранып алган. Сурандын ине?.. Бойыңнын ордыга кемди артызарга туруң? — деп, ол бир кезек тым болгон кийининде ажарулу сурады.

— Замполитти... Колбасовты — деп, эмеш сананып, мен айттым. — Ол шулмус уул...

— Шулмузы — шулмус уул. Же оныла беришпезе торт. Замполиттер — жана түшпес улус: база ла көрзөн, политжетирүге кирип каларыс, ол тушта түбектен айрылып болбозың — деп, Холин жартап береле, каткырынып, көзин өрө андандыра көрди. — Андый түбектен бисти кудай аргадазын!

— Айса Гушинди, бежинчи ротаның командирин.

— Сен билерин, бойың аайына чык! — деп, Холин ајартып айдала, сүмеледи: — Сен оны керектин аайыла таныштырба: сениң ол јаратка баратаныңды јаңыс ла каруулда билгилеер. Ондодың ба?.. Оштү коруланып, эрчимдү кандый да јуу-согуштар баштаарга јазанбай турганын шүүлтеге алгажын, чындап та дезе, не болуп калар эмеш?.. Не де болбос! Ол үстүне сен ордыңа кижии артызып, бойың эки ле часка барарың ине. Қайдаар?.. Јуртка болзын... Көк јарамас, сен тирү кижии ине! Бис эки частың... је көп лө болзо, үч частың бажында айланып келерис, — оны јаан керек деер бе!..

...Ол мени калас јерге бүдүндирген. Керек јаан, онызы андый, командование укса, јаман керектерден чын ла айрылып болбозың. Је мен барар деп сананып алала, јаман керектерди сананбаска албадангам — санаамла мен бастыра бойым ичкери алдында болгом...

Қайуга јүрерге меге качан да келишпеген. Чындап, бир үч ай мынан қайра мен бойымның ротамла јуу-согушту қайу өткүргем, айла сүрекей јенүлү өткүргем деер керек. Је јуу-согушту қайу дегени не?.. Онызы, учурын алгажын, байагы ла ичкерлейтен јуу-согуш, јаңыс ла өйлү ийде-күчтерле, јуугында өткүрилип јат.

Қайуга јүрерге меге качан да келишпеген, болотон керекти сананып, мениң өкпөөрип те турганым јолду болгон...

5

Ужин экелгиледи. Мен тышкары чыгып, алғыларды ла изү чайлу чөйгөнди бойым алып алдым. Столдың үстүне ряженкалу крынка ла бир банка тушёнка¹ тургустым. Бис ажанып отурдыс; уулчак ла Холин ас јигилеген, мениң курсак јиир күүним база јоголо берди. Уулчак тарынган, чала кунуккан чы-

¹ Тушёнка — чыт этире бөктөйлө, бойының јулук суузында қайнатқан эт.

райлу отурды. Катасонов ого јенүлү жүрүп кел деп айдарга кирбегени оны тын өөркөткөн болгодый. Курсак ичеле, ол катап ла јаныртыкка јадып алды.

Столдын үстүнен аяк-казанды јуунадып койорымда, Холин картаны јайа тудуп, мени керектин аайыла таныштырды.

Бис ол јаратка үчүлөп кечеле, кемени јыраалардын ортозында артызып, јаратла сууны өрө бир алты јүс метр кире јуукага јетире баратан эмтирис — Холин картадан көргүсти.

— Чике ле бу јерге јүзүп келзе, артык болбайсын, је анда агаш-јыраа јок јарат, кемени јажыргадый јер јок — деп, ол јартады.

Үчинчи батальоннын одожындагы ол јуукала уулчак немецтердин коруланган јеринин ичкери алдын өдүп алар учурлу. Кер-мар оны көргилеп ийзе, бис Холинле экү сыраңай ла суунын јанында болуп, тургуза ла бойысты көрдиртип ийеле, адыш баштазын деген сигнал болуп турган кызыл ракеталарды учуртып, немецтердин ајарузын туура ууландырала, «кандый ла аргала» уулчактын кеме јаар кайралап барарын бөктөөр учурлу. Холин ончолорынын кийининде кайралаар.

Кер-мар уулчак көрдиртип ийзе, бистин ракеталарыстын сигналыла «јөмөжөөчи аргалар» — 76 миллиметровый орудиелердин эки батареязы, 120 миллиметровый минометтордын батареязы ла пулеметный рота — сол јараттан эрчимдү артабарузыла өштүни көс јок артырып, сандырадып, немецтердин эткедий табаруларын буудактаарга ла бистин кеме јаар кайралап баратанысты јеткилдеерге, артиллериянын ла минометтордын одыла јууканын эки келтейиле, онон ары сол јанынча немецтердин чөйилеп барган траншеяларын кыйулай согор учурлу.

Холин сол јаратла өмөлөжөринин сигналдарын айдып, оок-теек керектерди чокумдайла, сурады:

— Сеге ончозы јарт па?

— Эйе, ончозы ла болгодый.

Эмеш унчукпай турала, менин санаамды түйме-

дип турган неме керегинде айттым: андый карагуйда жангыскан артала, уулчак барар јолын таппай калбас па, артиллерия аткан учуралда ол јеткер-түбекке түшпес пе?

Холин јартап берди. «Ол» — уулчак јаар кекиди — Катасоновло кожо үчинчи батальоннын турган јеринен өштүнин јарадын кечү тужунан бир канча частын туркунына шиндеген, эмди анда кажы ла јырааны, кажы ла төстөкти билер. Артиллериянын табарузын алгажын, кайдаар адатаны ажындыра ченелген, тууразы јетен метрге јетире «јол» артызылар.

Мен канча кире сакубаган учуралдар болоры керегинде сананып калдым, је онызы керегинде нени де айтпадым. Көзин өрө көрүп алып, уулчак терен сананып-кунугып калган јатты. Онын чырайы тарынган, мен бодозом, чек нени де керексибеген кижинин чырайындый болгон, бистин эрмегис оны эмеш те јилбиркетпей тургандый. Мен картадагы көк чийүлерди — немецтердин теренжиде барган корузын ајыктап, чынында ол кандый көрүнерин санаама эбелтип, араай сурадым:

— Уксан да, а ол јанына кечер јер јакшы талдалган ба? Өштү мынайып бек коруланбаган јер армиябыстын фронтында канайып јок болгон? Онын «уйан јери», коштой турган соединениелердин ортозында когус јерлер канайып јок?

Күргүл көзин сыкыйтып, Холин мен јаар шоодулу көрүп турды.

— Слер мында бойоордын тумчугаардан ыраак нени де көрбөй јадыгар! — деп, ол чала тееркеп айтты. — Слердин бодоғоноорло, слерге удурлажа өштүнин төс ийде-күчтери туруп јат, а өскө участоктордо дезе тегин ле, атту-кутту эдип уйан кору артызылган. Бис талдабаганыс эмезе бистин сагыжыс сенийинен ас деп сананып турун ба?.. Билерге турган болзонг, немецтер мында бастыра фронтло канча черүлерин тыктап салганын сен түш јеринде де көрбөгөн! Олор когус јерлерин де сергелен көргилеп јат — бойыннан тенек улус бедребе: тенектер туку-у

качан тўгенип калган! Ондор тоолу километрге туйук, бек кору чўйилип барган — деп, Холин карыксынып ўшкўрди. — Каткымчылу ла кижн сен, мында не ле неме жангыс катап шўўжилген эмес эмей. Андый керекти белетениш жогынан этпейтен, ундыба!..

Ўрў туруп, ол жангыртыкка уулчакла коштой отурып алала, жарым ўниле, менин билгеним аайынча, база ла катап уулчакты инструкторовать эткен:

— Жууканын сырангай ла кыйузыла базып бар. Ундыба: бастыра тўбин минировать эдип койгон. Улам ла тыгдап тур. Тым тура береле, тыгдап тур!.. Траншеяларла патрульдар жўрўп жат — анайдарда, жылгаштап келеле, сакып ал!.. Патруль ўтсў лў — траншеяны ажыра калыйла, онон ары кўндўгерин...

Мен бежинчи ротанын командирине Гуцинге телефон согуп, ол менин ордыма артып жат деп айдала, керектў жакарулар берип койдым. Телефоннын трубказын салып, Холиннин араай эрмектенген ўнин катап ла уктым:

— ...Федоровкада сакыырын... Кўс-баш жогынан анаар ла жўткўбе! Энг учурлузы дезе — сергелен бол!

— Сергелен болоры — онызы женил деп бодоп турун ба? — уулчак чала кыртыштанган аайлу сурады.

— Билерим! Же сен бол! Качан да ундыба: сен жангыскан эмезин! Ундыба: сен кайда да болзон, сен керегинде мен жаантайын сананып жўредим. Подполковник база...

— А Катасоныч дезе кирбей, жўре берген — деп, уулчак тарынганду айтты.

— Ол келип болбогон деп, мен сеге айтпайттым! Оны тревогала алдыргандар. Онон башка... Ол сени кандый тын сўўп турганын билерин ине! Сен билерин: анда кем де жок, сен ого ончолорынан баалу! Билерин ине?

— Билерим, — тумчугыла мыжылдап ийеле, уулчак жўпсинди, онын ўни тыкырап турган. — Же андый да болзо, кирип баргадый болгон...

Холин оныла коштой жадып алала, колыла онын кўдели ошкош сары жымжак чачын сыймап, нени де

шымыранып айткан. Мен тындабаска албадандым. Айла керектерим көп болгоны јарталган, мен ары-бери јүгүрип турдым, је нени-нени аайлу эткедий аргам јок болгон, ончо керектериме тукүреле, энеме письмо бичийин деп отурып алгам: кайучылар јакылта бүдүрерге барар алдында төрөөндөрине ле јуук улустарына письмолор бичигилеп туратанын мен билгем.

— Ой јеткен — деп, чазы јаар көрүп ийип, Холин меге айдала, өрө турды. Трофейный чемоданды тактага тургузала, ол јангыртыктын алдынан түүнчекти чыгарып, оны чечип ийерде, бис оныла экү кийинип тура бердис.

Тегин ич кийимнин үстүнен ол јука тук кальсон ло свитер кийип алды, онын кийининде кышкы гимнастерка ла шалмар, онон јажыл өнгү маскхалат кийди. Ол јаар көрүп салып, мен база анайып ок кийиндим. Катасоновтын тук кальсоны меге тар болло, чамыжымда тыдырай берерде, мен кемзинип Холин јаар көрдим.

— Кем јок, кем јок — деп, ол көкүтти. — Јалтанбай ла кий! Јыртып ийзен — јангызын бичидип аларыс.

Маскхалат меге ой болгон дегедий; чындап, штаны чала кыска. Бутка бис немецтердин такалу сопогын кийдис; өдүк чала уур ла эптү эмес болгон, је мынызы, Холиннин јартаганыла, ол јаратта ис артыспаска, ажындыра чеберленгени. Менин маскхаладымнын шилбилерин Холин бойы буулап берди.

Јаан удабай бис белен болдыс: финкалар ла «Ф-1» гранаталар кайыш курларга илилген (Холин ол үстүне «РПГ-40» деп уур противотанковый граната алып алган); окту пистолеттер койынга сугулган; маскхалаттардын јендери алдына компастар ла суркурууш циферблатту частар кийилген; ракетницалар шинделген, эмди Холин автоматтарда дисктер канайып кондырылганын шинжүлөп турды.

Бис шыйдынып алганыс, уулчак дезе алакандарын бажынын алдына салып алып, бис јаар көрбөй јатканча ла болды.

Јаан немецкий чемоданнан уул баланын ватала кыптаган, онгонына кызыл-күрен болуп калган самтар пиджагы, јамачылу барынкый-боро штан, кыркылып калган кулакту бөрүк ле өни јок сопок чыгарылган. Јаңыртыктын кырына кеден ич кийим, эски — көдүрези јаматкан — фуфайка ла түк носок, үске килтиреп калган кичинек јүктенчик таар, чуу ла кандый да бөстөр јайа салылган.

Калын кеденге Холин уулчактын азык-түлүгин ороды: јаан эмес — јарым килограмм кире — бир тегелик колбаса, эки болчок јуу, јаан болчок калаш ла арыштын ла буудайдын кадып калган калажынан бир канча тилим. Колбасазы айылда белетелген, јуузы база бистин, армейский эмес, калажы да формовой эмес, тегин ле печкеде быжырылган.

Мен көрүп, бу мынын ончозы, кажы ла бор-ботко кандый јаан ајарулу талдалганы керегинде санандым.

Азык-түлүк јүктенчик таарга салылган, а уулчак десе кыймык јок јатканча ла, Холин ол јаар туйка кылчас эделе, бир де сөс айтпай, ракетницаны шиндей берип, диск канайып кондырылганын катап ла шинжүлөп көрүп турды.

Учы-учында уулчак јаңыртыкка отурып алала, мендебей бойынын военный кеп-кийимин суурып тура берди. Барынкый-көк шалмары тизези тужунаң ла кийин јанынан уймалып калтыр.

— Чагана — деп, уулчак айтты. — Арчыгылап салзын.

— Айса, мынызын складка табыштырып, јаңызын бичидип алатан ба? — деп, Холин сүмеледи.

— Јок, мынызын арчыгылап салзын.

Уулчак мендеш јогынан тегин кийим кийди. Холин ого болужып береле, оноң оны ончо јанынан ајыктап көрди. Мен база көрдим: торт ло айылы јок самтар тербезеннин бойы, чак-түймееннен качып жүрген уулчактый эмтир, ичкерлеер тушта биске мындый балдар ас эмес јолугып туратан.

Кармандарына уулчак чүми јок томурак бычак

ла уужалган чаазындар: немецтердин алтан ба, јетен бе оккупационный марка акчазын — сугуп алды. Ол ло.

— Секирип көрөк — деп, Холин меге айтты.

Бойысты шинжүлөп, бис бир канча катап секирдис. Уулчак база секирип көрди, је ондо табыш чыгаргадый не бар эди?

Озогы орус јан аайынча, бис отурып алып, бир кезек өй унчукпай отурдыс. Алты күн мынан кайра уулчак менин јер турама баштапкы ла катап келерде, онын чырайынан јаан кижидий ајарынып ла ичинде тыыдынып турганы билдирген болгон, эмди онын чырайы катап ла андый ок боло берди.

Көстөрести (карангуйда јакшы көрүп турарга) сигнальный фонариктердин кызыл одыла јарыдып алып, бис кеме јаар бардыс: мен ичкери алдында, уулчак бир он беш алтам менин кийинимде, оной ыраакта Холин.

Орук јолдо биске кем-кем јолугар болзо, уулчак өйлү-өйинде јажынып алзын деп, мен кажы ла јолуккан кижини кышкырып, эрмегимле онын ајарузын туура ууландырар учурлу болгом: бистен өскө, кем де оны эмди көрбөс учурлу — Холин онызы керегинде меге сыраңай кату айдып салган.

Он јанында карангуйдан: «Расчеттор¹ — јерлерине!.. Адышка белетензин!..» деген команданын тын эмес айдылган сөстөри угулган. Јыраалар јызырап, кем де араай арбанып турды — расчеттор менин батальоном ла үчинчи батальон шибееленген јыраалардын ла чаал агаштын ортозында чачылып калган орудиелердин ле минометтордын јанында јуу-согушка белетенгилеген.

Операцияда, бистен өскө, эки јүс кире кижитурушкан. Немецтердин турган јерлерин калапту ат-

¹ Расчет — орудиедин эмезе пулеметтин адыжын јеткилдейтен бир бөлүк јуучылдар.

кылап, озор бисти кажы ла өйдө корый бөктөөргө белен болгон. Кайу өткүрүп турус деп, жөмөжөөчи подразделениелердин командирлерине Холин эрик жокто айткан болгон, же онызы чек андый эмес деп, озордын кемизи де сеспей турган.

Кемеден ыраак жокто каруулдын посты турган. Анда эки кизи болгон, же Холиннинг айтканыла мен каруулдын командирине окопто бирүзин — Демин деген жиит эмес керсү ефрейторды артыссын деп жакарып салгам. Бис жаратка жууктап келеристе, Холин меге барып ефрейторло эрмектеш, а мен ол өйдө уулчакла экү билдирбезинен кеме жаар өдүп барайын деп айтты. Бастыра бу чеберлениш, мен бодозом, кереги жок, же Холиннинг туйкачылы мени кайкатпаган: жангыс ла ол эмес — кайучылар ончозы андый болгонын мен билгем. Айдарда озолой базып ийдим.

— Же жартамал жогынан! — деп, Холин мени кату үниле шымыранып аыктандырды.

Кажы ла алтам бажында мынайып аыктандырып туратаны күүниме тийе берген: мен уулчак эмезим ине, кайда канайып тудунарын бойым ондоп турбай.

Демин каруул службанын уставы аайынча мени ыраактан кышкырды; үн жандырала, мен траншеяга түже секирип, ол меге баштанза, сыртыла орук жол жаар бурылар эдип туруп алдым.

Папиростор чыгарып келеле, бирүзин бойым алып, бирүзин ого сунуп:

— Тартсан — дедим.

Бис сыйа базып отуруп алдыс, ол чыктып калган серенкелерди коробказына жыжа согуп турды, учуучында бирүзи күйүп чыгарда, ол меге от камызып береле, онон бойы камызып алды. Күйген серенкенин жарыгына мен бруствердин төмөн алдындагы ойдыкта такталып калган өлөннинг үстүнде кем де уйуктап жатканын аярып ийеле, кыссылтым ыскытту кайкамчылу таныш пилотканы көрүп калдым. Танкынын ыжын терең тартынала, мен бир де сөс айтпай, фонаригимди күүдүреле, көрзөм: ойдыкта — Катасонов. Ол чалкойто жаткан, жүзин пилоткала жа-

ап койгон болгон. Ондоорго жетпей туруп, пилотканы көдүрүп ийдим, — кроликтин мурдындый жобош чырайы бороро бертир, сол көзинин үстүгү жанында кичинекей теп-тегерик тежик: октын кире конгон үйди...

— Кижини сананбас неме болуп калды — деп, менле коштой Демин кимиренди, онын үни меге ыраагынан угулып тургандый болды. — Кемени белетеп салала, менле кожо отуруп, танкы тарткылаган. Капитан бу мында туруп, менле куучындашкан, а мынызы десе өрө болуп, өңдөйүп ле келеле, мынайып араай төмөн жылбырап келген. Бис мылтык та атканын укпаган болгодыйыс... Капитан ол жаар тап эдип, «Катасоныч!.. Катасоныч!..» — деп силкий берген. Көрөп болзоос, ол өлтүрө аттыртыр!.. Капитан онызы керегинде кемге де айтпазын деп жакарган.

Жараткан бурылып келген сонгында Холин меге онын учун чала башкаланып калган деп билдирген туру ине...

— Жартамал жогынан! — деп Холиннин шымыранып жакарганы суу жанынан угулды.

Мен ончозын ондоп алдым: уулчак жакылта бүдүрерге барып жат, оны эмди не де болзо санааркадарга жарабас — ол нени де билбес учурлу.

Траншеядан чыгып алала, мен араай суу жаар түжүп бардым.

Уулчак кемеде отурган, автомадымды кезе тудунып, мен оныла кожо кеменин кийин жанына отуруп алдым.

— Түс отур — деп, бисти плащ-палаткала бүркеп, Холин шымыранды. — Кеме кыйындамды деп, көрүп тур!

Кеменин бажын жараткан туура эделе, ол бойы кемеге отуруп алып, кайыктардан тудунды. Чазы жаар көрүп, база бир эмеш сакыйла, тын эмес сыгырып ийди: онызы операция башталганы керегинде сигнал болгон.

Ого ол ок тарыйын каруун жандырдылар: он жанында карагуйдан, үчинчи батальоннын бир келтейинде пулеметторлу жаан окопто жөмөжөөчи подраз-

делениелердин командирлери ле артиллериянын наблюдательдери турган јерден, мылтык јырса этти.

Кемени бурый согуп, Холин эжип тура берди — жарат тургуза ла көрүнбей барды. Соок, јут-јулакайлу туннинг карачкызы бисти курчай алып ийди.

6

Јүзиме Холиннинг изү тең-тай тыныжы согулган. Ол тың эжип, кемени ичкери јылдырып турган; кайыктардын алдында суу араай чайбалып турганы угулган. Плащ-палатканың алдында менле коштой отуруп, уулчак тым боло берди.

Ичкери алдыбыста, суунын он јарадында, немецтер азийгы ла аайынча аткылап, коруланган јеринин ичкери кырын ракеталарла жарыткылап турган, — ракеталардын јаркыны јанмырдан улам тың чокум эмес болгон. Салкын да бис јаар соккон. Күннинг аайы биске јарамыкту болгон.

Бистинг јараттан суунын үстүле трассирующий октор¹ учуп чыкты. Андый окторло үчинчи батальоннын сол флангынан кажы ла беш—јети минуттын бажында аткылап турар: бойыстың јарадыска кайра бурылар тушта озор биске јолдо аайланып турарга болужар.

— Сахар! — деп, Холин шымыранды.

Бис оозыска сахарды эки болчоктон салып, кичеemelдү соруп турдыс: мынызы бистинг көзистинг, кулагыстың курчын калганчы кемине јетире тыңыдар учурлу.

Бис, јарт ла, кайда да суунын талортозында болорыста, ичкери алдыста пулемет үзүктелте таркырай берди— октор сыгырыжып, сууны шыңгырада чачылтып, суунын үстүле сырангай ыраак јокто мечилдеген.

— «МГ-34» — деп, меге бүдүмјилү јапшынып, уулчак јазым јогынан шымыранып јартады.

— Коркып турун ба?

¹ Трассирующий ок — учар тушта јаркынду јол артызатан ок.

— Эмеш ле — деп, ол угулар-угулбас үниле айдынды. — Канайып та темигип болбой жадым. Кандый да кыыраң... Тиленип жүрерге — база канайып та темигип болбой жадым. Уй, коркушту жаман!

Ого, тееркек, тынзынчак уулчакка, тиленип жүрүп жалынарга кандый күч болгонун көзимле көрүп ийгемдй болды.

— Уксан да— деп, эске алынып, шымырандым, — бистин батальондо Бондарев бар. Ол база Гомельден. Айса, төрөөнүн эмеш пе?

— Жок. Менде төрөөн улус жок. Жангыс ла энем. Ол до эмди та кайда, билбезим... — Онын үни өскөлөнө берди. — Чын ла болзо, менин өбөккөм дө Бондарев эмес, Буслов.

— Адын да Иван эмес пе?

— Жок, адым Иван. Онызы чын.

— Тсс!..

Холин араай эжип турар болды — байла, жарат жууктап келген болгодый. Мен көзим талганча карануй дөөн көрдим: жааган жанмырдын бүркүзи өткүре ракеталардын өчөмик жаркындарынан башка, кижинени де көрүп болбос болгон.

Бис арай-керей ле ичкерлеп брааттыс; база ла бир кезек өй — кеменин түби кумакка тийип тура берди. Холин кайыктарды түрген-түкей салып койоло, кеменин кырын ажыра базып, сууда туруп ала-ла, кеменин кийин жанын жарат жаар бура сокты.

Эки минут кире бис ажарулу тындап турдыс. Жанмырдын тамчылары сууга, жерге, үлүш плащ-палаткага меч эдип жымжак түжүп турганы угулган; мен Холиннин бир кеминде тынганын, жүрегимнин согулганын угуп турдым. Же серенгедий немени — табышты да, эрмекти де, шылыртты да — бис укпадыс. Холин сыраңай менин кулагыма чыгара тынды.

— Иван — ол ло јеринде. А сен дезе чыгып, кемени тудуп тур...

Ол карануйда көрүнбей барды. Мен плащ-палатканын алдынан чебер чыгып алып, сууда жарат жуугындагы кумакка базып, автомадымды түзеделе, ке-

Бис арай-кереј ле ичкерлеп брааттыс...

мени кийин јанынан туттым. Уулчак өрө көдүрилип, кемеде менле коштой туруп алганын сезип ийдим.

— Отур. Плащ-палатканы бүркенип ал — деп, оны колымла јоктоп көрөлө, шымырандым.

— Эмди түңей ле — деп, каруун ол сүрекей араай јандырды.

Холин кенете көскө көрүнип, јаба базып келеле, сүүнчилү шымыранып айтты:

— Ын-шын! Ончозы јик јок, јакшы өдүп туру...

Суунын јанында кемебисти артызып койотон јыраалар бир одус ла алтам сууны төмөн болгон.

Бир канча минуттын бажында кемени јажырып койоло, бис энчейип алып, өйдөн өйгө тым тура бере-ле, тыгдап салып, јаратты сындай өңөлөп бардыс. Ракета јуугыста јаркындалып чыкканда, бис тектирдин алдындагы кумакка јада түжүп, өлгөн улус чылап, кыймык јок јаттыс. Көстин булуңыла мен уулчакты көрүп ийдим — онын кийими јанмырдын суузына карара берген. Бис Холинле экү кайра бурыла-ла, јангы кийим кийип аларыс, а ол...

Холин кенете базыдын араайладып, уулчакты колынан јединип алала, он јанынча суула базып барды. Ичкери алдында кумакта не де кажайып јатты. «Бистин кайучыларыстын сөөктөри» — деп, мен сезип ийдим.

— Бу не атазы? — деп, уулчак сүрекей араай сурады.

— Фрицтер — деп, Холин түрген шымыранып, уулчакты ичкери јединип апарды. — Ол бистин јараттан снайпердин ижи.

— Уу, јыландар! Керек дезе бойларынын да улузын јылагаштап јадылар! — деп, кайа көрүп, уулчак чугулын бадырбай кимиренди.

Меге бис сүрекей узак браадыс, једетен јериске туку качан једип барар учурлу деп билдирген. Је кемени јажырган јыраалардан ала бу өлтүрткен улуска јетире үч јүс метрден канчага да көп болгонын сагышка алындым. Јуукага јетире дезе база да анча ок кире барар керек болгон.

Jaан удабай бис база бир өлтүрткен кижинин жа-нынча өттис. Ол чек жыдып калган — кижинин куску-зы келер жыт ыраактан сезилип турган. Бистин кийи-нисте жанмырлу теңериге кадалып, сол жараткан база ла трассирующий октор учкулады. Жуука кайда да жуугында болгон; же бис оны көрбөзис: ол ракеталар-ла жарыдылбай жат, ненин учун дезе онын бастыра түбин минировать эдип койгон, кырларын дезе нур-гулай траншеяларла кыйулап, каруулдап турган. Не-мецтер мынанг кем де кирбес деп иженген болгодый.

Бу жуука сүмелү жазалган тузактый болгон. Онын учун уулчак жагыс ла билдирбезинен өдө конорына иженгендер.

Учы-учында Холин токтой түжүп, биске отураар деп имдейле, бойы ичкери жүре берди.

Jaан удабай ол бурылып келеле, биске сүрекей араай жакарды:

— Мени ээчий!

Бис ичкери база бир одус алтам өдөлө, тектирдин ары жагына сыйа базып отурып алдыс.

— Жуука бистин чике алдыста! — Маскхалады-нын женин кайра бүктеп, Холин суркурууш цифер-блатка көрөлө, уулчакка шымыранды: — Бисте база да төрт минут бар. Күүн-санаан кандый?

— Якшы.

Бир кезек өйдин туркунына бис карануйды тын-дап турдыс. Өлгөн кижиле чык жытанган. Өлгөндөр-дин бирүзинин сөөгин — ол бистен он жагы жаар үч метр киреде кумакта көрүнип жаткан — Холин бойы-на жолдо аайланар темдек эдип алган болгодый.

— Же, мен барадым — деп, уулчак угулар-угулбас үниле айтты.

— Мен сени үйдежип салайын — деп, кенете Хо-лин шымыранды. — Жуукала. Оо жүк эмеш те болзо.

Мынызы планга келишпей турган!

— Jок! — деп, уулчак жөпсинбеди. — Жагыскан ба-рарым! Сен жаан — сенле кожо туткулап алар.

— Айса, мен барайын ба? — деп, мен тидинип-ти-динбей айттым.

— Оо жүк жуукала үйдежип салайын — деп, Холин жайнап шымыранды. — Анда той балкаш — ис артырарың. Мен сени кол бажына апарарым!

— Мен айттым ине! — деп, уулчак кедер, кыйгас үниле айтты. — Мен бойым!

Кичинек, чичекчек бойы, ол менле коштой туруп, мен бодозом, эски кийимде бастыра бойы калтырап турган. Айса болзо, онызы меге жүк ле билдирген...

— Туштажарына жетире — деп, эмеш табыллана-ла, ол Холинге шымыранып айтты.

— Туштажарына жетире! (Мен олардын кучакташканын, Холин оны окшогонын сезип тургам.) Эң учурлузы — сергелен бол! Бойыңды чеберле! Бис жеристен кыймыктаар болзоос — Федоровкада сакы!

— Туштажарына жетире — деп, уулчак эмди меге баштанды.

— Туштажарына жетире! — деп, мен жүрексиреп шымыранып, караңгуйда онын кичинек чичке алаканын бедреп табала, бек тудуп эзендештим.

Мениң оны окшоп ийер күүним бар болгон, же тургуза ла анайып эдерге тидинбедим. Бу өйдө мен коркушту жүрексиреп тургам. Алты күн мынаң кайра айтканым чылап, «Жакшы болзын!» — деп айда салбаска, мынын алдында мен бойымда бир он катап «Эзен болзын!» — деп такып-такып айттым.

Мен оны окшоорго тидингелегимде, ол караңгуйда табыш жогынаң жоголо берген.

7

Тектирдин кыры бистин баштарыстың үстүне келижер эдип, тектирге жаба сыйа базып отуруп, бис Холинле экү жажынып алала, аярулу тыгдап отурдыс. Жаңмыр, учы да жок деп билдирген соок күски жаңмыр бир кеминде ле мендеш жогынаң сееп турган. Суудан чыкту жыбар соккон.

Бис жаңыскаң артканыстан бир төрт минут өдө конордо, анаартынаң, уулчак барган жерден, базыт

ла туш јерден келген улустың араай јарты јок эрмеги угулды.

«Немецтер!..»

Холин мениң ийинимди кезе тутты, је мени аықтандыарга керек јок болгон — табышты мен оноң озо до угуп ийген болорымнан маат јок, автомадымның предохранителин туура јылдырып, колымда гранаталу бастыра бойым тыдына бердим.

Базыт јууктап клеетти. Бир канча кижиниң буттары алдында балкаш мечилдеп турганын эмди јарт угуп ийгедий болгон. Оозым кургай берди, јүрегим јүүлген немедий согулып турган.

— Қаргышту күн! Айла кандый көрмөскө...

— Тилинди тудун, Отто! Сол јанынча базыгар!..

Олор сыраңай јуугында өткилеерде, соок балкаш јүзиме келип чачылды. Бир кезек өйдин бажында ракета јаркындалып чыгарда, бис јанмырдың шайрак бүркүзи өткүре немецтерди иле көрүп алдыс. Олор узун сынду (айса, меге анайып билдирген болор бо, нениң учун дезе мен олор јаар алдынан өрө көргөм), түүген бөрүктериниң үстүне кийген каскаларлу, Холинле бис экүниң сопокторыска түп-түңей, кончы

элбек сопокторлу болгон. Учүзи плащ-палаткалар бürкенгилеп алган, төртинчизи кобуралу¹ кайыш курла кезе тарткан, жанмырдын суузына суркураган узун плашту болгон. Автоматтарын олар төжине илгилеп алган.

СС полктын дозорында, германский черүнинг жуучыл дозорында, олар төртү болгон. Бу жаңы ла олордын жаңынча Иван Буслов, бистинг кайунын документтеринде «Бондарев» деп өбөкөлү тоололгон, азыйда Гомель городто јаткан он эки јашту уулчак өдө конгон.

Ракетанын мөлтүлдеген јарыгына бис олорды көрүп ийеристе, олар базыдын токтодоло, бистен бир он алтам киреде суу јаар түжүп барарга тургулаган. Карангуйда кумакка калыгылап, олар кемебис турган јыраалар дөөн баскылаганын бис укканыс.

Меге Холиндийинен күч болгон. Мен кайучы болбогом, жуулажарын дезе жуунын баштапкы ла айларынан ала баштагам, онын учун өштүлерди, тирү, мылтык-јепселдү өштүлерди, көрүп ийеримде, ол лотарыйын мен темиккен, көп катап көргөн көдүрингиге — согуш-талашка кирген жуучылдын көдүрингизине алдырдым. Менин олорды тургуза ла өлтүрер күүним келген! Мен олорды жаңыс очередыле јыга атпазам, көргилезин! Автомадымды түрген көдүрип, эптеп тудала, «Өлтүрер олорды!» деген санаадан өскө, мен не де керегинде сананбагам ошкош. Је менин ордыма Холин сананган. Қыймык эткенимди сезеле, ол колымнын карызын какпыдый кезе тутты, — ондонып келеле, мен автомадымды төмөн салып ийдим.

Немецтердин базыды ырай ла берерде, колымнын карызын сыймап, шымыранып айттым:

— Олор кемени көргилеп ийер!

Холин унчукпаган.

— Нени-нени эдер керек — деп, бир кезек өйдинг бажында мен түймеген үнимле катап ла шымырандым. — Олор кемени көргилеп ийзе...

---

¹ Кобура — колмылтыктын кабы.

— Ийзе!.. — деп, калжуурган бойынча Холин жүзү-ме чыгара тынды. Ол мени тумалап та салардан айа-базын сезип ийдим. — А уулчакты туткулап алза! Сен не, оны жагыскандыра артызарга турун ба?.. Сен не кижиге: бойынын тынын кичееген тагма ба, сволочь по айса тегин ле тенек пе?..

— Тенек — деп, эмеш сананала, шымырандым.

— Байла, сен неврастеник¹ — деп, Холин терен сананып үнденди. — Жуу божозо — эмденерге келижетен туру...

Бистинг кемени тапкылаган немецтердинг кыйгыкышкызы удабай ла угуларын сакып, мен ајарулу тындап турдым. Сол јаныста пулемет үзүктелте таркырады, оны ээчий — экинчизи, чике ле бистинг үстүсте, оног катап ла тымыкта јанмырдыг бир аай шуулаган табыжы угулган. Ракеталар јараттынг бастыра сыныла анда-мында өрө шунгулап турган; јаркындалып чыгала, чедиргентип, шыркырап туруп, јерге учуп јетпей, өчүп калат.

Өлгөн улустын сөөгинен јайылган јаман јыт не-дег де улам тынгый берген. Мен түкүрүнип, оозым ажыра тынарга кичеенгем, је онызы ас болужып турган.

Мен танкы тартпаганымнан кыйналгам. Танкы тартар күүним бу жүрүмимде качан да андый тыг болбогон. Је мен жагыс ла папирос чыгарып алып, оны сабарларымла уужап, јытап турар аргалу болгом.

Саат болбой бис сууга өдөлө, соокко калтырашканыс, јанмыр дезе ол ло бойынча серибей турган.

— Жуукада той балкаш, кудај оны каргазын! — деп, кенете Холин шымыранды. — Эмди јакшы јанмыр уруп ијетен болзо, ончозын чыгара јунуп барар эди...

Санаазында ол јаантайын уулчакла кожо болгон, ис јакшы артатан той балкашту јуука оны шакпырадып турган. Онын шакпыраары канча кире јолду бол-

¹ Неврастеник — нервный системазы үрелген кыјраг кижиге.

гонын мен билгем: немецтер жараткан олардын ичкери кыры ажыра барган жаңы, сан башка кичинек истерди көргилеп ийзе, Иванды истейтен группазын быжу ийгилеер. Ол группа ийттерлү де болордон айабас. Улусты истеп тударга үреткен ийттер кайда-кайда жок болгой, а СС-тин полкторында жеткилинче бар.

Мен чыдашпай папирос чайнагам. Мынызында якшызынгадый неме ас болгон, же чайнап ла турдым. Холин, байла, угуп ийеле, сонуркап сурады:

— Бу сен не?

— Танкы тартарга жадым — өлүп браадым! — деп үшкүрип айттым.

— А энеге барып келерге сананбайдын ба? — деп, Холин каарып сурады. — Бот менинг дезе энеме барып келер күүним жаан! Коомой эмес болор эди, а?

Бастыра бойыс сууга өдүп, соокко калтырап ла тындаланып, бис база бир жирме минут сакыганыс. Чамча кижинин белине тошту компрестий жапшынган. Жагмырды табынча кар селиген — жымжак, шүлү көбү кар кумакты ак жабынчыла бүркеп, кайыларга мендебей турган.

— Же, өдүп барган болгодый — деп, Холин учуучунда женил тынала, өрө өңдөйип келди.

Энчейип алып ла сыраңай тектирдин жаанынча базып, бис кеме жаар ууландыс, улам ла токтой түжүп, тым боло береле, тындаланып турдыс. Немецтер кемени табала, эмди жыраалардын ортозында тозуда отуруп жадылар деп, мен торт бүде бергем. Же онызы керегинде Холинге айдарга тидинбегем: ол мени электеп каткырап деп жалтанып турдым.

Өлгөн кайучылардын сөөктөрине учурабаганысча, бис карануйда жаратты сындай өңөлөп клееттис. Олордон беш алтамнан көп эдерге жеткелегисте, Холин токтой түжүп, мени бойы жаар женимнен тартып алала, кулагыма шымырана берди:

— Мында артарын. А мен кемени экелерге барайын. Кер-мар учуралда жеткерге экилебиске кирип калбаска. Жууктай жүзүп келзем — мени немецтеп

кышкыраарың. Араай-араай!.. Мен олорго учурап, тал-табыш чыгар болзо — ол жаратка эжинип бар. Бир частың бажында бурылып келбезем — база эжинип бар. Сен бу жараттан ол жаратка беш катап эжине кечип болорың ине? — деп, ол шоодып айтты.

— Болорым — деп, мен тыркыраган үнимле кереледим. — А сен шыркаладар болзон?

— Онызы сениң кичеемелиң эмес. Көп шүүнбе.

— Кемеге жаратла базып келер эмес, суу келтейиненг эжинип келгени артык — деп, мен чала манзаарып айттым. — Мен анайып эдип болорым, кайда...

— Мен, айса болзо, анайып ла эдерим... А сен кер-мар жыдып тура бердинг! Сенле не-не болзо, бистинг үлүүсти бергилеер. Ондодың ба?

— Эйе. А мындый болзо...

— Кандый да «болзо» жогынаң!.. Якшы уул сен, Гальцев, — деп, кенете Холин шымыранды, — је неврастеник. А онызы бистинг керегисте эн ле коркушту неме...

Ол карануй дөөн жүре берди, мен дезе сакып артып калдым. Бу кыйынду сакылта канча кире улалганын билбезим: мен тың тонуп ла жүрексиреп турала, час жаар көрүп ийерин ондобой до калгам.

Кичинек те табыш чыгарбаска кичеенип, эмеш те болзо жылынып алайын деп, мен колдорымды эрчимдү кыймыктадып ла отура түжүп турдым. Ойдон өйгө мен тым боло береле, тыңдалангам.

Учы-учында, сууның сүрекей араай чайбалганын угуп ийеле, мен алакандарымды оозыма тегерийте тудуп, шымырана бердим:

— Хальт!... Хальт...

— Араай, көрмөс! Кел бейин...

Чебер базып, мен бир канча алтам эдеримде, соок суу сопогымның кончынанг кирип, будымды курчай алып ийди.

— Анда, жууканың жанында, керек кандый, амыр ба? — деп, Холин элден озо сонуркап сурады.

¹ Хальт — немецкий тилле тур дегени.

— Амыр.

— Бот көрдинг бе, а сен коркып турган! — деп, санаазына јединген Холин шымыранды. Автомадын менен алып алала: — Кеменин кийин јанына отур — деп јакарды; мен кеменин ичине отурып ла аларымда, сууны өрө ууланып, эжип тура берди.

Кеменин кийин јанына эптү отурып алып, сопогымды суура соголо, суузын чыгара төгүп ийдим.

Кар јалбактап јаап, суунын үстүне тийгенде ле, кайылып турган. Сол јараттан катап ла трассирующий окторло аткылады. Олор чике бистинг үстүбисле өдө конды; эмди бурый согор керек болгон, а Холин дезе кемени ол ло бойынча сууны өрө айдап брааткан.

— Бу сен кайдаар? — деп ондобой сурадым.

Каруун јандырбай, ол кайыктарла эрчимдү иштешип турган.

— Бис кайдаар жүзүп браадыс?

— Ме бу мыны, јылынып ал! — Кайыктарды туура салып, ол менин колыма кичинек јалбак фляжка сунды.

Карбайа тонгон сабарларымла фляжканын бөгин арай-кереиден чыгара толгойло, ууртап ийдим — кабак аракы тамагымды изиде өртөди, өзөгимде јылу боло берди, је мен азыйда ла чылап калтырап турдым.

— Түгезе ичип ий! — деп, кайыктарды эмеш ле кыймыктадып, Холин шымыранды.

— А сен?

— А мен јаратта ичерим. Күндүлееринг бе?

Мен база бир ууртайла, фляжкада бир де неме јогын килегендү көрүп, оны карманыма сугуп алдым.

— А ол эмдиге ле өткөлөк болзо, а? — деп, кенете Холин айтты. — Сакып јаткан болзо... Мен эмди оныла кожо болгон болзом кайдат!..

Ненин учун јанбай турганыс меге јарт боло берди. «Кер-мар» учуралда катап ла өштүнинг јарадына түжүп, уулчакка болуш јетирерге келер деп, бис јууканын одожында отурганыс. А анан дезе, карануй-

дан, улам ла узун очередьтерле аткылаган. Октор сыгырыжып, кемеле коштой сууга меч эткилегенде, менин эдим жымырай беретен. Андый карачкыда, жаап турган шүлү кардын калын бүркүзи өткүрө, байла, бисти көрүп ийер арга жок болгон, же сууда, ачык жерде, октордын алдында болорго коркушту жаман неме: мында жерге көмүнер эмезе ненин-ненин кийинине жажынар арга жок ине. Холин дезе көкүдип шымыранып турды:

— Андый тенек октордон жангыс ла тенек эмезе коркунчак неме өлөр! Ундыба!..

Катасонов тенек те, коркунчак та болбогон. Мен онызы жанынан аланзыбагам, же Холинге нени де айтпадым.

— А сенин фельдшер кызын кем жок! — деп, ол саат болбой эске алынды, онызыла менин сагыжымды эмеш жарыдарга турган болгодый.

— Кем жо-ок — деп, фельдшер кыс керегинде сананбагам да болзом, тиштеримле чатылдап, мен жөпсиндим; санаама медпункттын жылу жер туразы ла печке эбелип келди. Сүрекей жакшы чой печке!..

Учы-кеми жок баалу сол жараттан тегерини база үч катап окторло жолдогондор. Ол отту жолдор бисти жаныгар деп кычырган, а бис дезе ол ло бойынча он жаратка жууктай сууда кайкалап жүргенис.

— Же, өткөн болгодый — деп, учы-учында Холин айдала, меге валёкло табарып, кайыктарла тын эжип, кемени бурып ийди.

Жерде ол кайкамчылу жакшы айланып, барар жолдон караңгуйда да астыкпай турган. Бис менин батальонимнын он флангында пулеметторлу жаан окоптон ыраак жок жаткан жерге жүзүп келгенис, мында каруулдагы взводтын командири болгон.

Бисти сагыгылаган, онын учун тургуза ла араай, же жакарганду кышкырып ийдилер: «Тур! Кем клеет?..» Парольды айдып бердим — мени үнимнен таныдылар, бир кезек ойдин бажында бис жаратка түжүп алдыс.

Мен чек кыйналып калган болгом, эки жүс грамм

кире кабак аракы да ичкен болзом, азыйдагы ла аай-ынча калтырап, ээлбес болуп тонгон буттарымды арай-керейден кыймыктаткам. Тиштеримди чатылдатпаска албаданып, кемени жаратка чыгарып, жажырып койзын деп жакардым, онон бис жаратла базып ийдис, бисти отделениенин командири Зуев, менин сүүген кижим, чала бош тудунаачы, је аайы-бажы јок јалтанбас сержант, үйдешкен. Ол ичкери алдыста брааткан.

— Нөкөр старший лейтенант, а тил кайда?— кайра баштанып, кенете ол омок үниле сурады.

— Кандый тил?

— Слерди тил экелерге барган дешти ине.

Кийинисте брааткан Холин мени туура ийдип, Зуев јаар басты.

— Сенин тилин оозында! Ондодын ба?!— деп, кажы ла сөс чокум-јарт угулар эдип, ол кезем айтты; меге ол бойынын уур колын Зуевтин ийинине салган, а айса болзо, оны јаказынан да ала койгон деп билдирген: Холин өйинен өткүре чыныркак, өктөм кижиге болгон — ол анайып кылынар аргалу. — Сенин тилин оозында! — деп, ол кекедүлү такып айтты. — Оны кереги јогынан чыгарбай јүр! Бойына ла јакшы болор!.. А эмди туратан јереерге бурылаар!..

Зуев бир канча алтам кийинисте артып ла каларда, Холин кату сыркынду ла өнөтийин тыгыда айтты:

— Сенин батальонында, Гальцев, калырууш немелер болтыр! А онызы бистин керегисте эн ле коркушту неме...

Қараңуйда ол мени колтуктап алала, колымды чаганагы тужунаң кезе тудуп, электегендү шымыранды:

— А сен база башкары кижиге! Батальонын таштайла, бойы ол жаратка тил экелерге јүре берген! Қайучыны сени!

Јер турада печкенин одын минометтын кожулта зарядтарыла күүдүреле, бис јыланаштай чечинип, эдисти коларткышла изиде јыжып алдыс.

Кургак ич кийим кийеле, Холин шинелин бүркенип, столдын жагына отурып алып, алдына карта жайса салала, оны ажарулу аяктап тура берди. Жер турага киреле, ол тургуза ла канайып та корчойо берген, арыган, санааркаган бүдүштү отурган.

Мен столдын үстүнө бир банка тушёнка, жуу, тузаган огурчындалу алгый, калаш, ряженка ла кабак аракылу фляжка салдым.

— Э-э жайла, эмди ол канай жатканын билген кижиле! — деп, өрө туруп, кенете Холин тын үнденди. — Айла не болды не анда?

— Не болгон?

— Ол патруль — он жараттагы чы — жарым часка орой өдөр учурлу болгон. Ондоп турун ба?.. Айдарда, эмезе немецтер каруулдын ээжизин солып ийгендер, эмезе бис нени де булгап койгоныс. А уулчак дезде кажы ла учуралда тынын берерден айабас. Бисте не ле неме минуттар сайын чотолгон болды ине.

— Же ол өдүп барган ине. Бис канча кире сакыган эдис — бир частан ас эмес — ончозы амыр, тым болгон.

— Нени өдүп барган? — деп, Холин кыртыштанып сурады. — Билерге турган болзон, ого бежен километрден көп өдөр керек. Онызынан жирме километр кирезин таң аткалакта өдүп барар учурлу. Кажы ла алтамда өштүгө учураардан айабас. А жүзүнбазын учуралдар канча кире эдиле!.. Же алдырбас, эрмек-куучынла болужып болбозын!.. — Ол картаны столдон кедери эдиле салды. — Же!

Мен эки кружкага кабак аракыдан уруп ийдим.

— Тийдиштирбестен — деп, бир кружканы алып, Холин айдып салды.

Кружкаларысты көдүрүп алып, бис бир кезек өйдиг туркунына тып-тым отурдыс.

— Э-э жайла, Катасоныч, Катасоныч... — деп, кабагын жемире көрүп, Холин үшкүреле, үзүктелген үниле айтты: — Сеге не болзын! А мени дезде ол өлүмнен аргадаган...

Ол бир уунда иче салып ийеле, калашты жытап:

— База! — деп некеди.

Бойым ууртайла, мен экинчизин урдым: бойыма бир ле эмеш, ого десе кружканын кырына јетире. Кружканы колына алып, ол уулчактын немелерин салган чемодан турган јангыртык јаар баштанала, араай айтты:

— Сен бурылып келеле, база барбайтанын учун. Сенин келер өйдөги јүрүм-салымын учун!

Бис чөөчөйлөрести тийдиштиреле, иче салып, тамзыктанып тура бердис. Бу өйдө бис экилебис уулчак керегинде сананганс. Келтейлеринен ле үстүнен кызыл-сары боло берген печкеден изү јайылып турган. Бис бурылып келеле, јылуда, јеткири јок јерде отурып јадыс. А ол десе кайда да өштүнин турган јеринде карды, карачкыны өткүрө өлүмле коштой өнгөлөп барып јат...

Мен балдарды качан да аңылу сүүбегем, је бу уулчак — мен оныла јүк ле эки катап та тушташкан болзом — меге сүрекеј јуук ла баалу болгон, онын учун ол керегинде өкпөөрбөй, јүрегимде сус јогынан сананып болбой тургам.

База ичпедим. Холин десе кандый да тосттор јокко унчукпай үчинчи кружканы ичип ийди. Саат болбой ол эзиреле, мен јаар кызарып, чагылыжып калган көстөриле түнзейе көрүп, бүрүнкүй чырайлу отурды.

— Учинчи јыл јуулажып турун ба? — деп, ол танкы азып тура сурады. — Мен база үчинчи... А өлүмнин көзине — Иван чылап! — бис көрбөөнис те болордон маат јок. Сенин кийининде батальон, полк, бүткүл черү... А ол јаныскан! — кенете кыртыштанып, Холин кыйгырды. — Бала!.. А сен ого јыду бычагынды берерге кысканган!..

8

«Кысканган!..» Јок, ол бычакты, өлгөн најымды эске алынып јүрер сок јангыс немени, онын акту бойынын јылайбаган сок јангыс јөөжөзин, менин кемге де берер аргам да, табым да јок болгон.

Бу бйдё бис экилебис уулчак керегинде сананганыс.

Je берген сөзимди бүдүрүп салгам. Дивизионный артмастерскойдо Уралдан келген колы сүрекей ус слесарь, жажы жаанай берген сержант, болгон. Жакыда Костянын бычагынын сабын ол чүмдеп жазган эди, эмди оны түп ле түнгей андый сап жазайла, менин жап-жаңы финкама саптап бер деп сурагам. Мен оны жаңыс ла сурагам эмес, мен ого бир кайырчагашта слесарь кижиге керектү трофейный инструменттер — какпылар, өрүмдер, зубилолор — экелгем, меге олор керек жок болгон, а ол десе олорды көргөн бойынча жаш баладый сүүнген.

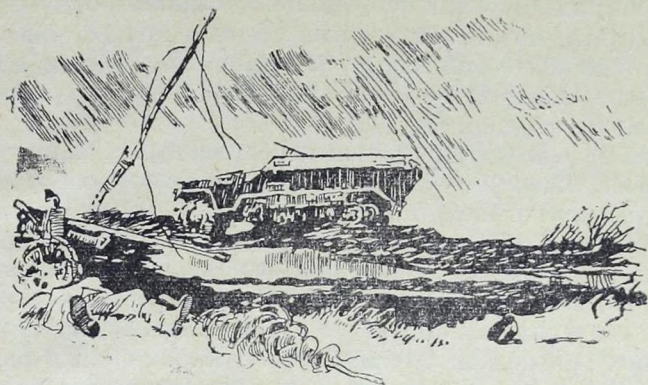
Бычактын сабын ол акту күүнинен эдип берген—финкаларды жаңыс ла Костянын бычагындагы арсактар аайынча ла онын сабында кезип чийген «К. Х.» деп инициалдар аайынча ылгаштырар аргалу болгон. Андый жараш сапту чын десантный бычак колына кирзе, уулчак кандый тын сүүнерин ажындыра билгем; мен оны ондоп тургам: тын удаан жокто бойым да андый ок уулчак болгом ине.

Холинле эмесе подполковник Грязновло тушташсам ла, бу жаңы бычакты олорго табыштырып берерим деп иженип, мен оны кайыш курда алып жүргем: меге бойыма Иванла туштажарга келижер деп сананары калас неме болгон. Уулчакты көп катап эске алынып, онын эмди кайда жүргенин бойымнын санаама эбелтип те болбой турдым.

А күндер десе кидим болгон: бистинг армиябыстын дивизиялары Днепрди форсировать эдип, Информбюронын сводкаларында жетирилгениле болзо, «он жаратта плацдармды элбедери жанынан жөнүлү жуу-согуштар өткүргендер...»

Финканы мен чек тузаланбай жүргем дегедий; чындап, бир катап колдомдожып согуштар тушта мен оныла иштенгем ок, ол эмес болзо, Гамбургтан келген течпек, жедеен ефрейтор темир күрегиле бажымды, байла, жара чабар эди.

Немецтер калапту удурлашкан. Сегис күнге улай өткүрген уур ичкерлештү жуу-согуштардын кийининде бис жакару аайынча коруга туруп алганыс, шак

мында ноябрь айдын башталганында, аяс соок күнде, сырагай байрам алдында, мен подполковник Грязновло тушташкам.

Орто сынду, бек көксинде отурган јаан башту, шинельдү ле кулакту бөрүктү, ол јаан жолдын кырын сындай баскындап жүрген, он буды чала сүүртелип турган — будын ол туку финский жууда сый аттырган болгон. Менин батальономнан артып калган жуучылдар турган кайын агаштын эдегине чыгып ла келеле, мен оны ыраактан танып ийгем. «Менин батальоном» деп, мен эмди чын ла айдар аргалу болгом: Днепрди форсировать эдердин алдында мени батальоннын командири эдип жөптөп койгондор.

Бис турган кайын агаштын ортозында тым болгон, жерди кырутып кажайган жалбырактар бүркеген, жылкы малдын тезеги ле чүжи жытанган. Бу участокто немецтердин корузын бүртей согорында казактардын гвардейский корпусу турушкан, эмди агаш ортозында казактар үделеп тургандар. Аттын, уйдын жыды бала тужумнан ала менин сагыжымда жылымзу сүттин ле печкеден жангы ла чыгарып келген изү калаштын жыдыла колбожып јат. Бот эмди де сагыжыма төрөл деремнем кирип келди, анда мен бала тужумда кажы ла јай сайын мени учы-кеми јок сүүй-

тен карган өрөкөнниг — јакпак, сырсак бүдүмдү јаанамнын айылында јадатан болгом. Мынын ончозы удаан јокто болгондый, је эмди меге, јуунун алдындагы не ле неме чилеп, ыраактан ыраак, кайра бурылбас немедий билдирген...

Агаштын эдегине чыгып ла келеримде, бала тужым сагыжымнан јоголо берген. Јаан јолдо өртөткөн, оодо аттырган ла тегин ле таштап ийген машиналар јык толтыра болгон; өлтүрткен немецтер јолдо, кюветтерде башка-башка аайынча јаткылаган; боро-ро тостойышкан сөөктөр траншеяларла ырып койгон јаланда кайда ла көрүнген. Јолдын ичинде, подполковник Грязновтон бир бежен метр киреде, онын шоферы ла тилмеш лейтенант немецтердин штабной бронетранспортерынын кузовында тимзенгилеген. База төртүзи — мен олордын званиелерин аайлап болбогом — јаан јолдын ары јанындагы траншеяларда бедренгилеп јүрген. Подполковник ологро нени де кыйгырган, је нени айтканын салкынга укпай калдым.

Мен јууктай базып келеримде, Грязнов мен јаар оспого јидирген, барынкый белбек јүзин бурып, та кайкап, та сүүнип, чала киркиреек үниле кыйгырып айтты:

— Сен тирү бе, Гальцев?!

— Тирү! А кайда мен баратан эдим? — деп күлүмзиренип айттым. — Эзендер!

— Эзен-эзен! Тирү болзон — эзен!

Мен оныла колдон эзендежип, кайа көрөлө, мени, Грязновтон өскө, кем де укпас деп бүдүнип алып, ого баштандым:

— Нөкөр подполковник, слерден сурап угайын деп: Иван кайтты, бурылып келди бе?

— Иван?.. Қандый Иван?

— Је уулчак чы, Бондарев.

— А онын бурылган-бурылбаганы сеге не керектү? — деп, Грязнов јаратпаганду сурайла, кабагын жемирип, мен јаар сүмелү кара көстөриле көрүп салды.

— Мен кандый да болзо оны кечиргем ине, билип тураар ба...

— Кем кемди кечирбеген деп! Кажы ла кижы билетен ле немени билер учурлу. Мынызы черүге, анча дала дезе кайуга закон!

— Же мен керекке болуп сурап турбай. Служба аайынча эмес, акту бойымнан... Менде слерге сурак бар. Мен ого бир неме сыйлап береечи болгом... — Шинелимнин топчыларын чечип, бычакты кайыш курдан суурала, подполковникке сундым. — Сурап турум, табыштырып берзеер. Ол мыны аларга кандый тын күүнзегенин билген болзоор!

— Билерим, Гальцев, билерим — деп, подполковник үшкүрип, финканы колына алала, ајыктап көрди. — Кем јок. Же мынан артыктары да бар. Ондо бычак деген немелер бир он кире, онон ас эмес. Бүткүл бир кайырчагаш јууп алган... Қанайдарын оны — јилбү! Јажы андый. Јарт неме ине — уулчактар!.. Кайтсын... көрзөм, табыштырып бергейим...

— Ол не... бурылбаган ба? — деп өкпөөрип үндендим.

— Болгон. Јүре берген... Бойы јүре берген...

— Қанайып?

Подполковник чырайын јуурып, көзин кайдаар да ыраак јер јаар көрүп алып, эмеш унчукпай турды. Онын кийининде јоон, чала тунгак үниле айтты:

— Оны училищеге ийгилеп турган, ол баштап тарыйын јөпсине берген болгон. Эртен тура документтерин јазап берер учурлу болгондор, тунде дезе ол јүре берген... Оны бурулаар да аргам јок: мен оны ондоп јадым. Мынызын јартаарга узак, је онызы сеге кереги де јок... — Ол мен јаар кату сыркынду, терен сананып калган јаан чодур јүзиле баштанды. — Онын өчи серигелек. Онон улам ондо амыр да јок... Айса, база да бурылып келер, је быжузын алза, партизандарга јүре берер... А сен оны ундып сал, келер де өйгө санаанга алын: өштүнин тылында јүргендер керегинде сурабайтан. Олор керегинде канча ла кире ас айдышканда, канча ла кире ас улус билгенде, олор

анча ла кире узак жүргүлөп жат... Сен оныла учурал болуп тушташкан, сеге ол керегинде билерге де — сен тарынба — жарабас! Онын учун мынан ары ундыбай жүр: не де болбогон, сен кандый да Бондаревти билбезинг, нени де көрбөгөн, укпагаң. Кемди де сен кечирбеген! А онын учун сураарга да керек жок. Оңдодун ба?..

...Мен база сурабадым. Сураар да кижиге жок болгон. Холин жаан удабай кайуда өлгөн: таң адар алдындагы бозомдо онын кайучыл группазы немецтердин тозузына учураган — пулеметтинг очердиле Холиннин буттарын сый соккон; ончогор кайралап барыгар деп жакарып, ол жерге жадып алала, калганчы патронго жетире удур адышкан, оны туткуларда, противотанковый гранатаны жара аттырып ийген... Подполковник Грязнов өскө армияга көчүрилген, мен ого база катап жолукпагам.

Же, подполковниктин айтканы аайынча, Иванды ундыр аргам жок болгон. Кичинек кайучыны көп катап эске алынып, качан бирде ого жолугарым эмесе онын салымы керегинде нени-нени угуп аларым деп чек сананбагам.

9

Ковель городтын жанындагы жуу-согуштарда мен уур шыркаладала, черүде туружарына «кирезинде жарамыкту» болуп калгам: мени жүк ле строевой эмес жамыларда соединениелердин штабтарында эмесе тылдын ижинде тузаланарга жараар дешкендер. Меге батальонумла, төрөл дивизиямла айрылыжарга келишкен. Жуунун калганчы жарым жылында мен ол ло 1-кы Белорусский фронтто, же өскө армияда көрпустагы кайучыл бөлүктинг тилмежи болуп иштегем.

Берлин учун жуу-согуштар башталарда, мени ле база эки офицерди немецтердинг архивтерин ле документтерин колго аларга тзөлгөн оперативный группалардын бирүзине аткаргандар.

Берлин 2 майда үч час түште колго кирген. Бу

исторический өйдө бистин опергруппабыс городтын чике ортозында Принц-Альбрехт-штрасседеги жарымдай жемирилип калган турада болгон, мында бу жуукта ла «Гехайме-стаатс-полицай» — гитлеровский государствонун жажытту полициясы иштеп турган.

Бистин ажындыра билгенис аайынча, документтердин көп сабазын немецтер апарган эмезе жоголтып салган эмтир. Жүк ле төртинчи — үстүги — этажтын кыптарында та канайып та бүдүн арткан керектерлү шкаф ла сүреен жаан картотека табылган. Онызы керегинде сүүнчилү кыйгы-кышкызыла көзнөктөрдөн автоматчиктер жарлагандар, олор турага ончолорунан озо буза согуп киргилеген болгон.

— Нөкөр капитан, анда двор ичинде машинада чаазындар жадыры! — деп, мен жаар жүгүрип келип, батпанак сынду таларкак солдат жетирди.

Гестапонун таштарга ла оодык кирпичтерге базырткан сүреен жаан двoryнда азыйда ондор тоолу, айса болзо, жүстер тоолу машиналардын гаражы болгон; олордон жүк ле бир канча машина — взрывтардан кемжигендери ле тегин үрелгендери — артып калган. Мен айландыра аяктап көрдим: бункер, өлгөн улус, бомбалардан арткан оролор, двoryн толугунда — миноискательдү саперлор.

Паратадан ыраак жокто газогенераторный колонкаларлу бийик грузовик турган. Кийин жанындагы борты кайра ачылып калган болгон — кузовто брезенттин алдынан кара эсэсовский кеп-кийимдү офицердин сөөгү ле пачкалап буулаган калын папкалар көрүнгилеген.

Солдат кузовко эп жок чыгып алып, папкаларды сыранай кырына тартып келди. Мен финкала эрзац-армакчыны кезип ийдим.

Ол «Центр» деген армиянын группазындагы ГФП-нин — жажытту полевой полициянын — документтери болгон; бу документтер 1943/44 жылдын кыжында бичилген. Кезедүлү «акциялар» ла чокумдаган агентурный иштер керегинде докладнойлор, мындый-мындый улусты бедрезин деген некелтелү

чаазындар ла ориентировкалар, жүзүн-базын жетирулердин ле аңылу жетирулердин копиялары, олор улустын ат-нерези ле кортугы керегинде, аттыргандар ла албатынын оч алаачы уулдары ла кыстары керегинде, туттургандар ла туттурбастар керегинде куучындагылаган. Бу документтер меге анчадала солун болгон: Мозырь ла Петриков, Речица ла Пинск—Гомельщинанын ла Полесьенин фронт өткөн сүрекей таныш жерлери — көзимнин алдында тургулап келгендий болды.

Керектерде учетный карточкалар — жажытту полицияга бедредип, туттуруп ла истедип турган улустын танылу темдектери кыскарта бичилген анкетный бланктар — ас эмес болгон. Кезик карточкаларга фотографиялар жапшыргылап койгон.

— Бу кем? — деп, кузовто энчейе туруп алып, солдат жоон кыска сабарыла түртүп, менен сурап турды. — Нөкөр капитан, бу кем?

Каруун жандырбай, бисти суулаган жаңмырды да аярбай, мен канайып та сонзоорып, чаазындарды ача согуп, папкаларды ээчий-деечий көрүп турдым. Эйе, бистин женубистин ол улу-кеен күнинде Берлинде жаңмыр, оок соок жаңмыр жааган, күн бүркүк болгон. Тенери жүк ле эниргери булуттардан аруталган, ыш өткүрө күн көрүнип келген.

Он күнге улай жиркиреген калапту жуу-согуштардын кийининде тым боло берген, каа-жаа ла жерлерде автоматтардын очередьтери жызыраган. Городтын ортозында өрттөр жалбыраган, көп садтарлу жака жерлерде сиреньнин өткүн жыды бастыра өскө жыттарды женип турган болзо, мында күйүк жытанган; кара ыш жемириктердин үстүне жайылып турган.

— Ончозын туранын ичине апарыгар! — деп, папкалар жаар көргүзип, учы-учында солдатка жакарала, болгобой ло колымдагы папканы ачып ийдим. Көрөримде ле, жүрегим жуурыла берди: бланкка жапшырып койгон фотографиядан мен жаар Иван Буслов көрүп отурды...

Мен оны тургуза ла жалбак жүзинен ле ортозы

сүрекей ыраак јаан көстөринен танып ийдим — андый сан башка көстү кижини көрбөгөм.

Ол кылайып, Днепрдин жарадындагы јер турада баштапкы катап туштажарыста чылап, бажын сүскейтип алып, көрүп отурган. Сол јанында сангыдынан төмөндөй көк бар болгон.

Фотографиялу бланк толтырылбаган эмтир. Јүрегим јымырап, оны андандырып ийзем — алтыгы јанына машинкала соккон тексттү лист чаазын кадап койгон, ол 2-чи немецкий армиядагы јажытту полициянын начальнигинин аңылу јетирүзинин копиязы болгон.

«...№ гор. Лунинец. 26. 12. 43 ј. Јажытту.

«Центр» группанын полевой полициязынын начальнигине...

...Бу јылдын 21 декабринде 23-чи армейский корпусын турган јеринде, темир јолдын јуугындагы тудулу зонада, болушту полициянын ишчизи Титков Ефим бир орусты, 10—12 јашту үренчикти, ајарып ийеле, онын кийининен эки час көргөн сонгында оны тудуп алган; бу кижии карда јадып, Калиновичи — Клииск деген участокто эшелондордын јүрүжин шиндеген.

Туттуар тушта бу кижии (јарталганы аайынча болзо, јербойынын кижизине Семина Марияга ол бойын «Иван» деп адаган) калапту удурлажып, Титковтын колын өткүре тиштеген, јүк ле өйинде једип келген ефрейтор Винцтин болужыла полевой полицияга јетирилген...

...Мындыј неме јарталган: «Иван бир канча коноктын туркунына 23-чи корпусын турган јеринин јанында болгон... тиленип јүрген... ташталып калган идиргенде ле сарайларда конгон. Колдоры ла буттарынын сабарлары ужыйла, кезектей гангренага алдырган...

«Иванды» тинтиир тушта... кармандарынан коллат ла 110 (јүс он) оккупационный марка акча табылган. Оны партизан эмезе шпион деп илезине чыгаргадый кандый да немелер табылбаган... Аңылу

темдектери: белинин ортозында, арка-сөөги тужунда, жаан мен, он жардынын үстүги жанында — картай тийген октон арткан сорбу.

Төрт коноктын туркунына майор фон Биссингке, обер-лейтенант Кляммка, фельдфебель Штамерге бастыра катузыла шылаткан «Иван» онын бойынын ады-жолун билерине, анайда ок дезе онын тудулу зонада ла 23-чи армейский корпусун турган жеринде жүрген шылтактарын жартаарына болушкадый бир де неме айдып бербеген.

Шылулар тужунда бойун тынзынып тудунган: немецкий черүни ле Германский империяны жаман көрүп турганын жажырбаган.

Жуу-јепселдү ийде-күчтердин Верховный командованиезинин 1942 жылда 11 ноябрьда берген директивазы аайынча 25. 12. 43 j. 6. 55-те аттырган.

...Титовко... 100 (јүс) марка акчала... сый берилген. Расписказы кожо салылган...»

ДЛЯ ВОСЬМИЛЕТНЕЙ ШКОЛЫ

Богомолов Владимир Осипович

И В А Н

на алтайском языке

Переводчик *Н. П. Кучияк*

Редактор *З. С. Суразакова*

Художественный редактор *И. И. Митрофанов*

Технический редактор *Н. Н. Параев*

Корректоры *З. И. Табакова* и *А. А. Боконокова*

Сдано в набор 6/II 1968 г. Подписано к печати 13/V 1968 г.
Бумага типографская № 2 60×90¹/₁₆. Печ. л. 5,75. Уч.-изд. л. 4,25
Тираж 1500 экз. Цена 22 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
пр. Коммунистический, 44, Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 25.

